

Ludzkie ścieżki

kompleksowy program nauczania etyki na
II, III i IV poziomie edukacyjnym

Anna Ziemska

Łukasz Malinowski

Program nagrodzony w konkursie na opracowanie programów nauczania do nowej podstawy programowej, organizowanym przez Ośrodek Rozwoju Edukacji w Warszawie w ramach projektu „Wdrażanie podstawy programowej kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół ze szczególnym uwzględnieniem II i IV etapu edukacyjnego”.

*„Wszystkie ścieżki ludzkiego ethosu
przechodzą przez bramy prawdy,
których obchodzić nie wolno.”*

J. Tischner

Spis treści

- I. Wstęp
- II. Cele edukacyjne ogólne
- III. Cele szczegółowe dla każdego poziomu nauczania
- IV. Treści nauczania
- V. Procedury osiągnięcia celów
- VI. Przewidywane osiągnięcia uczniów
- VII. Przedmiotowy system oceniania
- VIII. Uwagi końcowe
- IX. Załączniki

I. Wstęp

Kompleksowy program nauczania etyki powstał w oparciu o kilka lat pracy na różnych poziomach edukacyjnych oraz systematycznej, ścisłej współpracy autorów, polegającej na wymianie doświadczeń, doradztwie i wzajemnym wsparciu. Program ewoluował od wstępnej fazy postulatywnej do obecnie prezentowanej poniżej formy programu przemyślanego, zweryfikowanego codzienną praktyką i doświadczeniem. W ciągu tego czasu podlegał modyfikacjom i uzupełnieniom.

Właściwej weryfikacji posłużyły przede wszystkim:

- Studiowanie nowej podstawy programowej oraz programów nauczania stosowanych przez nauczycieli uczących innych przedmiotów (np. języka polskiego, historii, wiedzy o społeczeństwie, przyrody), a także aktualnego programu wychowawczego szkoły i innych programów realizowanych w ramach programu dydaktyczno-wychowawczego, jak np. Edukacja Europejska czy Profilaktyka uzależnień.
- Obserwacja uczniów – ich reakcja na konkretne tematy, umiejętność rozpoznawania przekazów moralnych, odniesienie się do poszczególnych treści, rozumienia i przyswajania wiadomości oraz elementarnych pojęć z zakresu etyki, moralności itp.
- Rozmowy z uczniami i ich rodzicami, innymi nauczycielami uczącymi na różnych poziomach – przede wszystkim wychowawcami, konsultacje z pedagogiem i psychologiem szkolnym, dyrekcją szkoły.
- Konsultacje i wymiana doświadczeń z kolegami filozofami i etykami; obserwacja lekcji na różnych poziomach edukacyjnych.
- Autoobserwacja – notatki z refleksjami i spostrzeżeniami na temat lekcji i poszczególnych uczniów, opisy, konspekty i rozkłady zajęć, sprawozdania itp.

Nauczanie etyki na każdym poziomie edukacyjnym jest sprawą niezwykle delikatną i zarazem skomplikowaną, gdyż po pierwsze nie ma na razie żadnego podręcznika, który podpowiadałby, tak jak to czynią popularne poradniki metodyczne, sposób postępowania i pracy, po drugie zaś stawia przed nauczycielem cały szereg zadań i specyficznych problemów.

W związku z tym nauczyciel staje przed prawdziwym wyzwaniem. Musi się opierać w swoich działaniach zarówno na pogłębionej wiedzy teoretycznej z filozofii i etyki, jak też wykazać znajomością zagadnień pedagogicznych (np. faz rozwoju dziecka i poszczególnych sfer, takich jak uczucia, mowa, intelekt itd.) i społecznych, ale też dyspozycyjnością, intuicją, elastycznością w działaniach i szybkim dostosowywaniem do aktualnych potrzeb uczniów, wynikających z sytuacji indywidualnej lub społecznej np. konfliktu zaistniałego w klasie, aktu przemocy czy zagrożenia uzależnieniami.

Najistotniejszym zadaniem nauczyciela jest wprowadzenie uczniów w świat wartości, w którym najprostszym i najlepiej dla nich rozpoznawalnym jest pojęcie dobra. Nauczyciel krok po kroku powinien uwrażliwiać uczniów, ukierunkować na dobro i zachęcać do jego poszukiwania we wszelkich przejawach, a także podejmować proste działania, takie jak włączanie się w szkolne akcje charytatywne, działania na rzecz środowiska itp.

Lekcje etyki powinny być czasem „oddechu”, przez co należy rozumieć umiejętne wytworzenie przez nauczyciela atmosfery, w której uczniowie nabierają pewności, że mogą się swobodnie wypowiedzieć, mają możliwość posłuchania i skonfrontowania swoich wypowiedzi ze zdaniem koleżanek i kolegów. Rola nauczyciela polega nie tyle na byciu mentorem uczniów, ile raczej na wytworzeniu wrażenia, że jest on przewodnikiem, idącym najdalej jeden krok przed nimi, zawsze jednak po ich stronie – otwartym na różne koncepcje, pomysły, wsłuchującym się w nich, nie krytykującym ich poglądów, żywo zainteresowanym ich dociekaniem, dopingującym do postawienia następnego pytania. Lekcja etyki może się oczywiście kończyć jakimś wnioskiem, zapisaniem nowopoznanego pojęcia lub pięknej, godnej zapamiętania myśli, ale jeszcze lepiej, jeśli pozostaje w pewien sposób „niedomknięta”, gdyż tylko wówczas inspiruje, prowokuje twórczo, dostarcza uczniom możliwości dalszych własnych wędrówek po danym obszarze tematycznym.

Program ma charakter modułowy, co stwarza możliwość powrotu do tematu na coraz to wyższym poziomie, uzupełniania, rozwinięcia i utrwalenia treści, związanych z hasłem programowym, takim jak np. świat ludzkich spraw (uczucia, wola, uzależnienia, zdrowie, niepełnosprawność, wolontariat), prawa dziecka/człowieka, wartość i ochrona przyrody, patriotyzm itp. System ten posiada wiele zalet, które sprawdzają się z powodzeniem w praktyce, pozostawia dużą swobodę działania nauczycielowi, pozwala uczniom powracać do ulubionych tematów, rozwijać je i odkrywać coraz to nowe aspekty. Ten sam temat np. kary, zaprezentowany w szkole podstawowej w formie gry symulacyjnej – zabawy w rozprawę sądową, powraca w gimnazjum w kontekście odpowiedzialności, następnie zaś w szkole ponadgimnazjalnej wpisuje się w szeroki obszar problematyki etyczno-prawnej i społecznej.

Program spełnia wymagania zawarte w Podstawie Programowej¹ zarówno w zakresie:

A) celów kształcenia ogólnego:

- przyswojenie przez uczniów podstawowego zasobu wiadomości na temat faktów, zasad, teorii i praktyki, dotyczących przede wszystkim tematów i zjawisk bliskich doświadczeniom uczniów,
- zdobycie przez uczniów umiejętności wykorzystywania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania problemów,
- kształtowanie u uczniów postaw warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2009 r. nr 4; poz. 17).

we współczesnym świecie,

B) umiejętności:

- myślenie naukowe – umiejętność formułowania wniosków opartych na obserwacjach empirycznych dotyczących przyrody i społeczeństwa,
- umiejętność komunikowania się,
- umiejętność posługiwania się technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym także dla wyszukiwania i korzystania z informacji,
- umiejętność pracy zespołowej.

Niniejszy program w pełni realizuje zawarty w zaleceniach wstępnych w nowej Podstawie Programowej postulat dotyczący kształtowania postaw sprzyjających dalszemu rozwojowi uczniów – indywidualnemu i społecznemu, takich jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji, zapobieganie wszelkiej dyskryminacji².

Program uwzględnia i w pełni realizuje nową Podstawę Programową, zarówno pod względem doboru materiału, treści nauczania, jak też przewidywanych osiągnięć uczniów³.

² Tamże, s. 2

³ Por. Załącznik nr 1.

II. Cele edukacyjne ogólne

Przy tworzeniu kompleksowego programu nauczania etyki niezwykle ważne było uzgodnienie i przyjęcie przez autorów wspólnej koncepcji w punkcie wyjścia. Oczywiście na poszczególnych etapach kształcenia zostaną zaprezentowane cele ogólne adekwatne do danego poziomu edukacyjnego, lecz ponad nimi znajdują się pewne priorytety, które sprawiają, że program staje się spójny, logiczny i komplementarny. Zostały one specjalnie uproszczone i sprowadzają się do następujących poniżej haseł – myśli przewodnich dla nauczyciela.

Stopniowe wprowadzanie uczniów w świat wartości – ewoluuje począwszy od wskazania w szkole podstawowej tego, co wybitnie pozytywne, wzmacniania dobra w sobie – indywidualnego poczucia wartości, ukazania dobra istniejącego w świecie we wszelkich możliwych aspektach i postaciach jako czegoś wręcz pociągającego, budzącego zachwyty, wreszcie przynoszącego konkretne profity dla siebie i innych. W gimnazjum następuje dalsze wzmocnienie np. aspektu utylitarnego, przy jednoczesnym zachęcaniu do podążania ku wzorcom i ideałom, ale i ostrzeganiu przed złem, by wreszcie w szkole ponadgimnazjalnej dalej formować pozytywne postawy, skonfrontować dobro ze złem, zachęcać do obrony wartości i walki z wszelkimi przejawami zła.

Zachęta do poszukiwania, odkrywania oraz pielęgnowania i chronienia wartości w sobie i w świecie – ewoluuje od zachwyty i zaciekawienia, po formowanie własnego systemu wartości zgodnego z ogólnie przyjętymi i stosowanymi normami etycznymi i moralnymi, jak również ukształtowanie postawy odpowiedzialności, dzielności etycznej itp.

Zachęta do „filozofowania” – ewoluuje od prawidłowego dobierania prostych argumentów „za” lub „przeciw” w wypowiedziach ustnych i pisemnych w szkole podstawowej, obrony swojego stanowiska w dyskusji, próby samodzielnego, krytycznego myślenia, przygotowanie przemówienia lub prostej rozprawki w gimnazjum, do formułowania solidnych argumentów zarówno w wypowiedziach ustnych, jak i pisemnych (rozprawka, esej) opartych na własnych przemyśleniach, logicznym rozumowaniu oraz odwoływaniem się do konkretnych szkół, systemów czy koncepcji etycznych w szkole ponadgimnazjalnej

III. Cele edukacyjne dla poszczególnych poziomów

II POZIOM EDUKACYJNY – SZKOŁA PODSTAWOWA KLASY IV-VI

Cele ogólne:

- Rozpoznawanie elementarnych wartości, wśród których na pierwszym miejscu jest dobro⁴.
- Odróżnianie dobra od zła w zakresie elementarnym.
- Kształtowanie empatii.
- Kształtowanie postawy refleksyjnej wobec omawianych zagadnień dotyczących człowieka, jego najbliższego otoczenia (rodziny, przyjaciół, kolegów, osób starszych, osób niepełnosprawnych itp.), środowiska przyrodniczego, stosunku do własnej natury (uczuć, motywacji itp.) i określonych sytuacji życiowych.

Cele szczegółowe:

Wiedza

- Wiedza ogólna dotycząca przedmiotu, celu i zakresu etyki.
- Wiedza na temat elementarnych wartości.
- Wiedza na temat praw i obowiązków młodego człowieka wobec siebie i innych.
- Wiedza na temat uczuć, emocji, słabszych i mocniejszych stron własnych oraz innych osób.
- Wiedza na temat obszaru kulturowego, w którym uczeń żyje, wraz z konsekwencjami takimi jak: religia, sztuka, system wartości, przy jednoczesnym uświadamianiu i zaznaczaniu istnienia alternatywnych obszarów i systemów kulturowych np. arabskiego, dalekowschodniego itd.
- Wiedza na temat ogólnych problemów moralnych występujących zarówno w najbliższym otoczeniu, jak i w świecie (np. ochrona środowiska naturalnego).

Umiejętności

- Umiejętność odróżniania dobra od zła.
- Umiejętność identyfikowania dobra i zła w różnych formach (w treściach poszczególnych opowieści – konkretne postacie i ich działania, symbole, przypowieści, przenośnie).

⁴ Na tym poziomie nauczania nie zachodzi konieczność wprowadzania pojęć abstrakcyjnych, zbyt fachowych, wręcz należy ich unikać, zastępować w miarę możliwości opisem, obrazem, alegorią, przypowieścią, jednym słowem – posłużyć się formą przemawiającą bardziej do wyobraźni i uczuć dziecka, nie zaś wyłącznie do intelektu.

- Umiejętność nazywania elementarnych pojęć moralnych i posługiwania się nimi we właściwych kontekstach (np. sprawiedliwość, wytrwałość, honor, dzielność etyczna, sumienie itp.).
- Umiejętność odróżniania treści etycznych od religijnych.
- Umiejętność rozpoznawania stanów uczuciowych oraz ich następstw (np. złości).
- Umiejętność formułowania prostych wypowiedzi i wniosków związanych z omawianym tematem.
- Umiejętność kulturalnego dyskusowania – wyrażania własnego zdania z użyciem prostej argumentacji oraz słuchania wypowiedzi koleżanek i kolegów, bez przerywania itp.
- Umiejętność poszanowania dla odmiennych postaw i poglądów wyrażanych przez koleżanki i kolegów.
- Umiejętność podejmowania prostych decyzji.
- Umiejętność przewidywania ewentualnych konsekwencji dokonanych wyborów i decyzji, łączenie przyczyny i skutku.

Postawy

- Wrażliwość na wartości – z dobrem na czele.
- Wrażliwość na dobro i jego przejawy, gotowość do chronienia dobra.
- Budowanie fundamentów własnej hierarchii wartości na miarę rozeznania realnego świata.
- Budowanie poczucia własnej godności, niepowtarzalności i wyjątkowości jako osoby, dostrzeganie i poszanowanie tych samych cech u innych osób.
- Przekonanie o potrzebie doskonalenia się moralnego (np. postawa rycerska).
- Otwartość i wrażliwość na potrzeby innych osób oraz wszelkich istot żywych.
- Wrażliwość na problemy środowiska naturalnego i uświadomienie konieczności chronienia go.
- Przekonanie o słuszności postawy aktywnej, rozszerzonej również na pole działań ogólnospołecznych (np. udział w akcjach charytatywnych).

III POZIOM EDUKACYJNY – GIMNAZJUM

Cele ogólne:

- Rozpoznawanie wartości etycznych, wśród nich na pierwszym miejscu dobra – zarówno na poziomie praktyki, jak i teorii.
- Odróżnianie dobra od zła na różnych poziomach analizy i w różnych ich przejawach.
- Kształtowanie postawy otwartości i zrozumienia dla różnych punktów widzenia.
- Kształtowanie postawy refleksyjnej wobec omawianych zagadnień dotyczących człowieka, jego otoczenia – zarówno w mikro-, jak i makroświecie.

- Kształtowanie umiejętności analizy problemowej i krytycznej analizy zagadnień etycznych.
- Kształtowanie umiejętności twórczej dyskusji, prowadzenia odpowiedniej argumentacji i formułowania wniosków.

Cele szczegółowe:

Wiedza

- Wiedza ogólna dotycząca przedmiotu i zakresu etyki.
- Wiedza na temat wartości, w tym głównie dobra.
- Wiedza na temat praw i obowiązków człowieka wobec siebie i innych.
- Wiedza na temat uczuć, emocji własnych oraz innych osób.
- Wiedza o sposobach rozwoju swoich mocnych stron oraz kontrola i wspieranie słabszych.
- Wiedza o zagrożeniach wynikających z faktu wkraczania w życie dorosłe.
- Wiedza na temat obszaru kulturowego, w którym uczeń żyje, wraz z konsekwencjami takimi jak: religia, sztuka, system wartości, przy jednoczesnej świadomości i zaznaczaniu istnienia alternatywnych obszarów i systemów kulturowych np. arabskiego, dalekowschodniego itd.
- Wiedza na temat problemów moralnych występujących zarówno w najbliższym otoczeniu, jak i w świecie (np. ochrona środowiska naturalnego).
- Wiedza o sposobach analizy problemów, procedurach krytycznej analizy.
- Wiedza o technikach poprawnej argumentacji w etyce i formułowania wniosków.
- Wiedza ogólna o pojęciach i kierunkach etycznych i filozoficznych.

Umiejętności

- Umiejętność odróżniania dobra od zła, zarówno na poziomie praktycznych problemów z życia ucznia, jak też na poziomie teoretycznym.
- Umiejętność identyfikowania dobra i zła w różnych formach i przejawach.
- Umiejętność nazywania pojęć i posługiwania się nimi we właściwych kontekstach, przy jednoczesnym zrozumieniu różnic w ich pojmowaniu, bądź gradacji w zależności od kultury (np. sprawiedliwość, wytrwałość, honor, dzielność etyczna, sumienie itp.).
- Umiejętność formułowania wypowiedzi, argumentów i wniosków związanych z omawianym tematem.
- Umiejętność kulturalnego dyskutowania – wyrażania własnego zdania z użyciem odpowiedniej argumentacji oraz słuchania wypowiedzi koleżanek i kolegów,

adekwatnego odnoszenia się do wypowiedzi innych.

- Umiejętność dyskusowania w sposób konstruktywny, z ukierunkowaniem (jeśli to możliwe) na kompromis i wspólne sformułowanie wniosków.
- Umiejętności poszanowania odmiennych postaw i poglądów wyrażanych przez koleżanki i kolegów.
- Umiejętności rozpoznawania stanów uczuciowych oraz ich następstw (np. gniewu, rozpaczy).
- Umiejętności podejmowania decyzji – zarówno w przypadku analizy problemów praktycznych, odnoszących się do życia ucznia, jak też bardziej abstrakcyjnych, odnoszących się do sytuacji w makroświecie.
- Umiejętności przewidywania konsekwencji dokonanych wyborów i decyzji, łączenie przyczyny i skutku oraz uzasadnienie podejmowanych decyzji i formułowanych wniosków.
- Umiejętności odróżniania treści etycznych od religijnych i kulturowych.

Postawy

- Wrażliwość na wartości – z dobrem moralnym na czele.
- Wrażliwość na dobro moralne i jego przejawy, gotowość do chronienia dobra.
- Otwartość i wrażliwość na potrzeby innych osób, oraz wszelkich istot żywych.
- Wrażliwość na problemy środowiska naturalnego i uświadomienie konieczności chronienia go.
- Budowanie własnej hierarchii wartości.
- Budowanie poczucia własnej godności, niepowtarzalności i wyjątkowości jako osoby, dostrzeganie i poszanowanie tych samych cech u innych osób.
- Przekonanie o potrzebie doskonalenia się moralnego.
- Przekonanie o słuszności postawy aktywnej, rozszerzonej również na pole działań ogólnospołecznych.
- Postawa otwartości na problemy mikro- i makroświata ucznia.
- Postawa otwarcie krytyczna i refleksyjna wobec problemów etycznych, zarówno na poziomie praktycznym, jak też teoretycznym.
- Postawa adekwatnego odnoszenia się do treści, wynikająca z umiejętności krytycznej analizy.
- Postawa poszukująca możliwości przełożenia refleksji teoretycznej (wynikającej z własnego stanowiska i przemyśleń ucznia) na aktywną działalność ukierunkowaną na konkretny efekt.

IV POZIOM EDUKACYJNY – SZKOŁA PONADGIMNAZJALNA

Cele ogólne:

- Rozpoznawanie wartości moralnych.
- Odróżnianie dobra od zła moralnego w różnych ujęciach i aspektach.
- Rozbudzanie i utrwalanie wrażliwości moralnej, społecznej i humanistycznej.
- Formowanie człowieka świadomego, odważnego, odpowiedzialnego i gotowego do zmierzenia się z wyzwaniami współczesnego świata.
- Kształtowanie postawy refleksyjnej, a zarazem krytycznej wobec omawianych zagadnień dotyczących człowieka jako osoby żyjącej w określonym środowisku naturalnym, obszarze kulturowym itp.

Cele szczegółowe:

Wiedza

- Usystematyzowana wiedza dotycząca przedmiotu, celu i zakresu etyki.
- Wiedza na temat systemów wartości wynikających z poszczególnych koncepcji i szkół filozoficznych.
- Wiedza młodego człowieka u progu dorosłości na temat praw i obowiązków wobec siebie i innych.
- Wiedza na temat uczuć, emocji, słabszych i mocniejszych stron własnych oraz innych osób.
- Wiedza na temat obszaru kulturowego, w którym uczeń żyje, wraz z konsekwencjami takimi jak: religia, sztuka, system wartości, przy jednoczesnym uświadamianiu i zaznaczaniu istnienia alternatywnych obszarów i systemów kulturowych np. dalekowschodniego itd.
- Wiedza na temat ogólnych problemów moralnych występujących w najbliższym otoczeniu, jak i w całym świecie, w tym niebezpieczeństw i zagrożeń cywilizacyjnych dotyczących człowieka oraz jego środowiska w różnych aspektach (rodzina, kultura, przyroda itp.).

Umiejętności

- Umiejętność odróżniania dobra od zła moralnego.
- Umiejętność identyfikowania dobra i zła moralnego w różnych formach, aspektach i przejawach.
- Umiejętność hierarchizowania wartości.
- Umiejętność nazywania pojęć i posługiwania się nimi we właściwych kontekstach (np. sprawiedliwość, utilitaryzm, determinizm, fatalizm, imperatyw moralny,

relatywizm moralny, indyferentyzm, dzielność etyczna, sumienie itp.) z uwzględnieniem właściwych systemów i koncepcji etycznych, identyfikacja ich autorów oraz umiejscowienie w odpowiedniej epoce kulturowej.

- Umiejętność krytycznej analizy np. tekstu filozoficznego, innego tekstu kultury, wypowiedzi, poglądu, postawy.
- Umiejętność kulturalnego dyskusowania – wyrażania własnego zdania z użyciem logicznej i etycznie poprawnej, przemyślanej argumentacji oraz słuchania wypowiedzi koleżanek i kolegów.
- Umiejętność poszanowania dla odmiennych postaw i poglądów wyrażanych przez koleżanki i kolegów.
- Umiejętność odróżniania postawy od osoby (ocena krytyczna poglądów, postępowania, nie zaś osoby).
- Umiejętność rozpoznawania stanów uczuciowych, a także ich następstw oraz rozumienie konieczności kontroli i panowania nad emocjami.
- Umiejętność podejmowania decyzji oraz przewidywania ewentualnych konsekwencji dokonanych wyborów i decyzji.
- Umiejętność rozpoznawania powinności moralnych.
- Umiejętność odróżniania treści etycznych od religijnych.

Postawy

- Wrażliwość na wartości, włącznie z dobrem moralnym we wszelkich aspektach, jako wartością fundamentalną i nadrzędną.
- Wrażliwość na dobro moralne i jego przejawy, gotowość do chronienia dobra (dzielność etyczna, odwaga cywilna).
- Otwartość i wrażliwość na potrzeby innych osób oraz wszelkich istot żywych, przy jednoczesnym uświadamianiu sobie konieczności budowania właściwych relacji z innymi osobami, ze środowiskiem społecznym oraz naturalnym.
- Wrażliwość na problemy środowiska naturalnego i uświadomienie konieczności chronienia go oraz odpowiedzialności za nie.
- Budowanie własnej indywidualnej hierarchii wartości, zgodnie z rozpoznaniem realnego świata i w oparciu o wiedzę na temat różnych systemów etycznych.
- Budowanie poczucia własnej godności, niepowtarzalności i wyjątkowości jako osoby; dostrzeganie i poszanowanie tych samych cech u innych osób w oparciu o koncepcje antropologii filozoficznej i kulturowej.
- Rozumienie sensu obowiązków i powinności moralnych względem siebie, a także innych osób (rodziny, grupy rówieśniczej, społeczeństwa itp.).

- Przekonanie o potrzebie doskonalenia się moralnego, kształtowania właściwej postawy.
- Przekonanie o słuszności postawy aktywnej wyrażającej się w pokonywaniu trudności w dążeniu do celu, jakim jest dobro moralne.
- Rozszerzenie postawy aktywnej, również na pole działań ogólnospołecznych, ogólnoludzkich itd.

IV. Treści nauczania na poszczególnych etapach edukacyjnych

1. SZKOŁA PODSTAWOWA, DRUGI POZIOM EDUKACYJNY – KLASY IV – VI

Jak zostało to już zasygnalizowane na wstępie, program ma charakter modułowy. W praktyce oznacza to, że każdy moduł opatrzony oddzielnym hasłem programowym jest realizowany na kolejnych poziomach w sposób adekwatny do możliwości i potrzeb edukacyjnych uczniów. Na poziomie elementarnym następuje wprowadzenie do tematu, zapoznanie z podstawowymi pojęciami, najczęściej za pomocą opowieści, bajki filozoficznej, fragmentu tekstu lektury lub filmu.

Poszczególne moduły to np. „Człowiek i jego uczucia”, „Człowiek i wola”, „Praca darem dla siebie i innych – wolontariat”, „Człowiek wobec przyrody”, „Szkatułka z ważnymi pojęciami”, „Człowiek i prawo”, „Sport uczy etyki”, „Rycerze – każdy może stać się rycerzem”, „Ojczyzna – z czego możemy być dumni jako Polacy” (w klasie szóstej również elementy filozofii).

Pojawiają się również tematy dodatkowe bądź nietypowe, niejako poza zasadniczym planowanym rozkładem materiału, związane z jakąś wyjątkową sytuacją w środowisku klasowym (np. rozwiązywanie konfliktu, śmierć bliskiej osoby), z ważnym wydarzeniem w kraju lub na świecie. Należy zatem pisząc rozkład materiału przeznaczyć kilka godzin na ten cel.

Treści nauczania w klasie IV

- Czas nauki i czas odpoczynku – jak organizować własną naukę, sposoby i techniki uczenia się, gospodarowanie czasem.
- Człowiek i sport – sport również uczy etyki; zasady w sporcie i w życiu codziennym, zasada fair play do stosowania w sporcie i w życiu (np. w szkole – nie ściągamy, gramy uczciwie).
- Człowiek i jego uczucia – rozróżnianie emocji; opanowanie i wyrażanie uczuć.
- Ojczyzna i patriotyzm – o czym opowiadają zabytki i pomniki; ślady Polaków na świecie (emigracja, Polonia); patriotyzm; wartości narodowe.
- Ludzie w potrzebie – wolontariat; organizacje charytatywne; egoizm i altruizm.
- Rola zmysłów w poznawaniu świata – poznajemy zmysły i ich funkcje; historia Helen Keller.
- Człowiek i jego prawa – Co to jest prawo; mam prawo do...; dziecko też człowiek – prawa dziecka (akty prawne – Konwencja o Prawach Dziecka).

- Człowiek i religia – co to jest religia, religie świata; chrześcijaństwo i judaizm; Biblia; tradycje, obyczaje i święta żydowskie (np. historia Estery, Purim); święta chrześcijańskie; podział chrześcijan; katolicyzm, prawosławie, protestantyzm; ekumenizm.
- Rycerze – ludzie honoru. – kim był rycerz; cechy rycerza (William, Gotfryd, Lancelot, Rolland i in.); rycerze i ich kodeks; słowo honoru – dotrzymanie obietnic; posłuszeństwo, wierność.
- Etyka i kultura – etyka w życiu codziennym; przypomnienie zasad; kultura osobista – nauka o grzeczności; przejawy braku kultury i sposoby przeciwstawiania się temu zjawisku; kultura słowa.

Treści nauczania w klasie V

- Człowiek – jego prawa i obowiązki – prawa człowieka w Polsce i na świecie; czas solidarności; łamanie praw człowieka – rasizm; walka w słusznej sprawie – ludzie walczący bez przemocy (L. Wałęsa, M. L. King, Gandhi i in.).
- Człowiek i jego zdrowie – dbanie o zdrowie – obowiązek etyczny?; zdrowie a choroba; sprawność i niepełnosprawność; świat osób niepełnosprawnych..
- Zagrożenia współczesne – wola a inne władze człowieka; czynniki kształtujące i osłabiające wolę (skutki); ćwiczenie silnej woli; co to jest uzależnienie, jakie są rodzaje i skutki uzależnienia; asertywność; poszukiwanie skutecznych sposobów profilaktyki uzależnień.
- Ludzie w potrzebie – przykłady pracy na rzecz osób w potrzebie; organizacje charytatywne; egoizm i altruizm.
- Reklama – jak działa reklama (perswazja, manipulacja); funkcje reklamy; ofiary a odbiorcy reklamy; reklama negatywna i pozytywna (społeczna).
- Człowiek i jego otoczenie – człowiek – część kosmosu; człowiek – poległy opiekun czy agresor/niszczyciel; skutki działalności człowieka; ekologia – wolny wybór czy obowiązek moralny.
- Człowiek i religia – co to jest religia; religie świata – przypomnienie; islam – tradycje, obrzędy, święta; Koran i prawo zwyczajowe; mądrości Dalekiego Wschodu; hinduizm; buddyzm.
- Autorytety – co to znaczy autorytet?; kto może być autorytetem – cechy autorytetu; wybór bądź odrzucenie autorytetu.
- Etyka i kultura osobista – etyka w życiu codziennym – przypomnienie zasad; kultura osobista – nauka o grzeczności (język, ubranie itp.); przejawy braku kultury i sposoby przeciwstawiania się różnym przejawom przemocy (słownej, psychicznej i fizycznej).

Treści nauczania w klasie VI

- Człowiek – twórca kultury, filozofii i etyki; związek etyki z filozofią; myślenie filozoficzne; pytania filozoficzne – pytania każdego myślącego człowieka.
- Człowiek – istota myśląca i dociekliwa; wymyślanie filozofii od początku – w poszukiwaniu zasady.
- Człowiek wobec prawa – postawa Sokratesa; dzielność etyczna; sprawiedliwość; powinności etyczne; konsekwencja w działaniu, wierność własnym ideałom i głoszonym poglądom.
- Człowiek myślący – czy Achilles dogoni zółwia (zabawa z paradoksami); kim jest istota z jaskini platońskiej; świat idei.
- Filozofowie a najważniejsze sprawy dla każdego człowieka, czyli miłość i przyjaźń – „dwie zagubione połówki”; odmiany miłości (partnerska, rodzinna, miłość do zwierząt itp.); przyjaźń darem i powinnością etyczną.
- Człowiek w poszukiwaniu szczęścia – światy idealne, czyli utopie.
- Człowiek w poszukiwaniu szczęścia – wizje szczęścia w literaturze, filozofii oraz własne – uczniów.
- Człowiek w poszukiwaniu mądrości – „Pochwała Głupoty” a poszukiwanie rozumu.
- Człowiek i jego przeznaczenie – czy wszystko zapisane jest w górze; czym jest los, przeznaczenie; jak ma się przeznaczenie do naszej woli; plany, postanowienia i ich realizacje.
- Człowiek w poszukiwaniu wartości uniwersalnych – ile dobra po nas zostanie; wartości trwałe i nietrwałe; korzyści osobiste a społeczne; czy opłaca się być dobrym, uczciwym, prawdomównym itd.

2. GIMNAZJUM – TRZECI POZIOM EDUKACYJNY

Problemem zasadniczym w nauczaniu etyki, szczególnie w gimnazjum, jest określenie zakresu materiału i tematyki zajęć. Problem ten wynika z jednej strony z charakteru nauczania w szkole, która nastawiona jest przede wszystkim na przekazywanie wiedzy (pewnym krokiem w kierunku zmiany tego stanu rzeczy jest wprowadzenie w Podstawie Programowej dla gimnazjum prowadzenia zajęć projektowych), co w przypadku etyki jest o tyle trudne, że zapisy w Podstawie Programowej wskazują jednoznacznie na kształtowanie postaw, nie definiując w jakikolwiek sposób, czy proces ten ma nastąpić poprzez przekazanie uczniom jakiegokolwiek zakresu materiału.

Z drugiej strony liczne problemy stają przed nauczycielem mającym uczyć etyki. Prezentowany Program zakłada dla III etapu edukacyjnego łączny wymiar 180 godzin, co w praktyce można przełożyć na około dwie godziny lekcyjne tygodniowo. Pytanie, które może postawić sobie nauczyciel etyki narzuca się samo – co mam robić z uczniami? Czy

etyka ma być przedłużeniem godziny wychowawczej?

Pytań podobnych pojawić się może wiele, a sama Podstawa Programowa nie służy tu pomocą, gdyż jej sformułowania są niezwykle ogólne i skąpe.

Trzecią przeszkodą w zrozumieniu roli nauczania etyki w gimnazjum jest samo przygotowanie nauczyciela. Choć wydaje się to paradoksalne, nauczyciel etyki postawiony wobec szansy realizacji nauczania etyki w wymiarze 2 godzin tygodniowo sięga odruchowo po znaną sobie i jedyną oczywistą pomoc – swoje wykształcenie. Z powodu braku „pomocy” ze strony Podstawy Programowej, braku właściwej praktyki (o nauczaniu etyki w gimnazjum, a w szczególności na II, III i IV etapie edukacyjnym w rozumieniu kompleksowym mówi się od niedawna i nie ma jeszcze wypracowanych praktyk i procedur do których można z ufnością sięgnąć) oraz niezdefiniowanego materiału, nauczyciel zwraca się ku swojej praktyce – studiom etycznym bądź filozoficznym. Ten etap edukacji obfitował przecież w materiał i wydaje się, może pozwolić na wypełnienie III etapu edukacyjnego materiałem jak najbardziej etycznym, a przy tym nowym.

Postawa taka jest zrozumiała, lecz, jak nam się wydaje, niejednokrotnie błędna i choć pozornie ułatwia i systematyzuje pracę, to stawia etykę w pozycji kursu filozofii, dodatkowego przedmiotu humanistycznego, z całą plejadą nowych bohaterów, nie do końca zrozumiałych systemów i problemów, które dla ucznia gimnazjum wydają się, delikatnie mówiąc, odległe.

W naszym programie chcieliśmy zaproponować sposób nauczania etyki w gimnazjum nie w oparciu o materiał, lecz o metodę. Zakłada on wykorzystanie cechującego ten etap rozwoju człowieka krytycyzm i ciekawość, przy jednoczesnym ukierunkowaniu ich w stronę pogłębiania umiejętności analizy, argumentacji i refleksji nad otaczającą nas rzeczywistością.

Uważamy wobec powyższego, że kwestia materiału na tym etapie edukacyjnym jest zagadnieniem istotnym, lecz drugoplanowym. Poniżej zaprezentowana zostanie część zatytułowana „Treści nauczania”, jest to jednak, jak byśmy chcieli, a co zostanie dalej jeszcze wyjaśnione, szkic zajęć, propozycja, na której konkretny nauczyciel może się wesprzeć, a nie sztywna wykładnia postępowania. (O tym, czemu jest to istotne, piszemy więcej poniżej). Treść nauczania przedstawiona w Programie jest wynikiem naszej wieloletniej praktyki pracy w gimnazjum, i jako taka sprawdza się w naszej praktyce edukacyjnej, lecz dostrzegamy, że nie zawsze i nie wszędzie dokładnie ten zakres i takie zagadnienia będą najlepsze dla osiągnięcia zasadniczego celu, jakim jest wykształcenie na tym etapie edukacyjnym zdolności krytycznego myślenia i pogłębienia ciekawości zaszczepionej w II etapie edukacyjnym.

Główne założenia dla treści nauczania w gimnazjum

Skoro zatem materiał ma pełnić rolę drugoplanową, należy wyjaśnić i pokazać głównego bohatera nauczania III etapu. A są nimi:

- ciekawość – wspierana i będąca jednym z filarów całokształtu nauczania etyki na II, III

i IV etapie nauczania,

- krytyczna analiza tekstu - rozumiana tu jako nauka sposobów argumentacji, rzetelnej refleksji nad danym zagadnieniem, umiejętność wskazania zasadniczego problemu i sposobu zmierzenia się z nim. Pisząc tekst mamy na myśli szeroko rozumianą kategorię tekstów kultury i życia, czyli zarówno jednozdaniowo sformułowany problem, tekst w ścisłym tego słowa znaczeniu, obraz, film, postawę czy pewną abstrakcję,
- nauka argumentacji,
- metody analizy treści,
- uporządkowanie sposobu wypowiedzi,
- samookreślenie się.

Ciekawość, jak już wspomnieliśmy, jest kluczowa dla właściwego rozwoju etycznego ucznia. Lekcja etyki ma być przede wszystkim drogą ku odnalezieniu właściwej postawy moralnej wobec świata, a ta nie może być podana w formie tabeli dobro/zło, lecz musi wynikać ze świadomego wyboru i zrozumienia ucznia. Aby to było możliwe, w pierwszej kolejności uczeń musi być ciekawy świata i na niego otwarty. Wspieranie tej cechy, naturalnej przecież dla każdego człowieka, jest nieodzowne w kształtowaniu właściwej postawy etycznej ucznia. Proces ten odbywa się jednak nie tylko w gimnazjum, lecz jest dominantą wszystkich etapów edukacji.

Krytyczna analiza tekstu to oś przewodnia pracy w gimnazjum na lekcjach etyki. Uczeń, posiadając wyniesioną z II etapu edukacyjnego swoistą intuicję etyczną wkracza w wiek pytań i kwestionowania. Należy tę cechę rozwoju osobowego wykorzystać, a nie stawać wobec niej w opozycji. Postawa buntu wskazuje na ciekawość ucznia i jest doskonałym czasem, by wskazać, jak w sposób celowy i przemyślany kanalizować swoje wątpliwości, w jaki sposób zmierzyć się ze światem, który dla gimnazjalisty staje właśnie otworem. Krytyczna analiza tekstu służy przede wszystkim kształceniu umiejętności ustosunkowania się wobec nowości, korzystania ze zdobytej na innych lekcjach czy też w życiu wiedzy, akcentowaniu własnej suwerenności w oparciu i rzetelny namysł i analizę.

Wiąże się z tym w sposób jednoznaczny nauka argumentacji i sztuka dyskusji. Nauczyciel pełni tu rolę jedynie moderatora, bądź wręcz znika z pola dyskusji (na przykład w przypadku omawiania jakiegoś zagadnienia metodą zabawy w sąd).

Wreszcie zajęcia etyki w III etapie edukacyjnym mają na celu skłonienie ucznia, poprzez liczne rozmowy na lekcjach, analizy problemów, przedstawiania argumentów itp., do samookreślenia się moralnego. Jest to etap, w którym proces ten dopełnia wypracowywaną w II etapie edukacyjnym postawę „intuicji etycznej”.

Należy tu także wspomnieć i przestrzec, by nauczyciel w miarę możliwości nie szukał i nie realizował na siłę zasady rozstrzygnięcia problemu jako podsumowania lekcji. Istnieje silna pokusa, by każdy problem rozwiązać i przedstawić jego wyjaśnienie, lecz nie należy obawiać się pozostawiania niektórych kwestii otwartych, bez zamknięcia i rozwiązania.

Uczeń, wychodząc z lekcji po dyskusji, która nie znalazła rozstrzygnięcia, „zanieś” rozważania nad tą kwestią w swój świat. Pozwoli to mu dostrzec, że zagadnienia etyczne nie są tylko pewnym dodatkowym przedmiotem lekcyjnym, lecz dotyczą bezpośrednio jego życia i znajdują swe realizacje na każdym poziomie jego życia. Kwestia zdrowego odżywiania nie kończy się wraz z dzwonkiem, lecz dotyczy całokształtu naszego życia. Podobnie ma się rzecz z problemem wolnej woli, czy naszego stosunku do zwierząt. III etap edukacyjny służy właśnie pokazaniu uczniom, że etyka jest częścią naszego życia, a umiejętne posługiwanie się analizą i argumentacją pozwala zmierzyć się z wieloma problemami, co nie musi oznaczać znalezienia rozwiązania dla każdego problemu etycznego.

Treści nauczania – sposoby wprowadzania i sprawdzania wiedzy

Przedstawiliśmy zatem zarówno główną oś nauki etyki w III etapie edukacyjnym, jak też określiliśmy zagrożenia wynikające z intuicyjnej konieczności realizacji materiału nauczania. Czy oznacza to, że materiału w gruncie rzeczy nie ma? Jak zatem nauczyciel ocenia ucznia? Pytania te, zadawane nam często przez nauczycieli rozpoczynających naukę etyki, wskazują na konieczność precyzyjnego wyjaśnienia kwestii materiału i sposobów oceniania.

Fakt, że chcielibyśmy, aby w tym etapie nauczania treść nauczania nie była sztywno i jednoznacznie zdefiniowana, wynika z praktyki i refleksji nad rolą etyki w gimnazjum. Jednocześnie to sam nauczyciel, kierując się wskazaniem ogólnymi zawartymi w niniejszym Programie, sam decyduje o doborze tekstów do analizy, wprowadzeniu i wyjaśnieniu pojęć kluczowych dla rozstrzygnięcia danego problemu. Materiał ten staje się zatem zdefiniowaną treścią nauczania, która może podlegać ocenie.

Chcielibyśmy wskazać, że najistotniejszymi w ocenie na tym etapie są: realizacja założeń głównych – zdolność do zdefiniowania problemu, umiejętność jego analizy. Jednocześnie nie sposób wyobrazić sobie, by móc w rzetelny sposób odnieść się do danej kwestii nie mając choćby ogólnego pojęcia, czym ona jest, np. nie sposób mówić o klonowaniu, nie mając określonego zasobu wiedzy. A jest to już właśnie zasób wiedzy, który z powodzeniem może stać się materialną częścią treści nauczania.

Kolejną istotną kwestią jest problem wprowadzania pojęć etycznych w treści nauczania. O ile w II etapie edukacyjnym staramy się pokazać, że o wielu sprawach można dyskutować z uczniami za pomocą ich języka, to w gimnazjum, a tym bardziej w szkole ponadgimnazjalnej sytuacja się zmienia. Pewne zagadnienia i problemy nie mogą zostać we właściwy sposób omówione bez wprowadzenia istotnych pojęć (np. determinizm, fundamentalizm itp.). Na tym etapie edukacyjnym chcielibyśmy, aby te pojęcia pojawiały się niejako w sposób naturalny, jako podsumowanie bądź pomoc w trakcie rozważania danej problematyki. Chcielibyśmy przestrzec tu przed traktowaniem tych pojęć jako kluczy realizacji treści w rozumieniu przedstawienia danego, nowego słowa jako problemu, którym mają zająć się uczniowie. Przykładem niech będzie tu realizacja zajęć dotyczących problemu wolnej woli. Jeśli jako temat lekcji przedstawimy determinizm, to będzie to dla

uczniów pojęcie jak na razie puste, a co za tym idzie nie będą skłonni do refleksji nad tą kwestią. Wyjaśnienie im tego, czym jest determinizm nie doprowadzi też do oczekiwanych rezultatów, gdyż wiedza o tym nie będzie wynikała z ich namysłu, lecz pozostanie ostatecznie owym pustym pojęciem. Kiedy jednak rozważamy tę samą kwestię jako problem wolnej woli, a w trakcie dyskusji pojawi się kwestia braku wyboru człowieka, ponieważ urodził się w danym miejscu, z taką sekwencją genów itp., to jak najbardziej wskazane jest zdefiniowanie takiej wizji jako właśnie determinizmu. Ten sposób wprowadzania pojęć jest dla uczniów o wiele korzystniejszy i wynika z procesu kształtowania ich postawy etycznej.

Podobnie rzecz się ma z przekazywaniem wiedzy z zakresu historii etyki. Niejednokrotnie w licznych programach do nauczania etyki można znaleźć na przykład propozycję lekcji dotyczącej jaskini platońskiej. Choć nauczyciel etyki rozumie jej znaczenie w historii myśli i refleksji etycznej, powinien uwzględnić możliwości analizy uczniów. Postać Platona jest dla nich na tyle odległa, że może nie znaleźć tak pełnego zrozumienia, jak na to zasługuje. Podobnie więc, jak w przypadku wprowadzenia nowego terminu, nauczyciel powinien odwrócić sytuację i, na przykład, odwołać się w pierwszej kolejności do filmu „Matrix”, znanego przecież uczniom. Dopiero wówczas, w trakcie dyskusji, przedstawić postać Platona i problem jaskini, wskazując na podobieństwa oraz interpretację filozoficzną. Taki sposób przekazania informacji z zakresu filozofii klasycznej jest z wielu względów korzystniejszy – pojawia się jako sytuacja znana, a nie z gruntu abstrakcyjna, pokazuje na uniwersalność problematyki etycznej i wskazuje jej szerokie spektrum oddziaływania.

Przykłady te są sugestią metodologiczną i wskazaniem, w jaki sposób, w ramach proponowanego Programu, wprowadzać konkretne treści programowe, nowe terminy i pojęcia etyczne.

W podanej poniżej treści nauczania na koniec każdego zagadnienia zaproponowaliśmy potencjalną listę tekstów kultury, mogącą pomóc w realizacji lekcji. Lista ta jest oczywiście otwarta i to każdy nauczyciel, podczas realizacji treści nauczania, wybiera właściwe teksty zależnie od potrzeb.

Treści nauczania – sugestie

Zastanawiając się nad zdefiniowaniem treści nauczania, nauczyciel z jednej strony stoi w obliczu własnych przekonań o tym, o czym warto rozmawiać, z drugiej – rozumie, że niejednokrotnie tematyka zajęć może nie być atrakcyjna dla jego uczniów. Skoro główny nacisk ma być położony na metodę analizy, a nie materiał, należy wyjaśnić, w jaki sposób nauczyciel powinien dokonać wyboru tematyki lekcji.

Należy pamiętać, że znakomita większość, jeśli wręcz nie wszystkie zagadnienia proponowane przez nas w Programie, jak też te, które mogą pojawić się w trakcie pracy z konkretnymi uczniami, mogą zostać sformalizowane zgodnie z Programem nauczania etyki oraz mogą zostać przedstawione w sposób ciekawy dla uczniów, co zaowocuje

spodziewanymi rezultatami.

Sugestia pierwsza odnosi się do wyboru tematów. Sądzymy, że nauczyciel powinien w oparciu o znajomość środowiska, szkoły i charakteru gimnazjum dokonać sam najważniejszego doboru tematycznego, jednocześnie wskazując na możliwą pomoc w tym zakresie ze strony samych uczniów. Niejednokrotnie to oni sami są w stanie wskazać problemy, które dla nich są najważniejsze, a nauczyciel w oparciu o taką wiedzę może proponować tematy które w jakiś sposób wyjaśniają, bądź wspomagają poszukiwanie rozwiązań dla problemów uczniów.

Podobnie rzecz się ma z czasem, który przeznaczamy na omówienie danego zagadnienia. Wydaje nam się, że dobrą praktyką jest nie definiowanie z góry i jednoznacznie, ile lekcji zajmie nam omówienie danego zagadnienia. Często bowiem okazuje się, że nawet w obrębie tej samej szkoły różne klasy nie zainteresują się jednakowymi zagadnieniami, a ograniczenie czasu rozmowy o danym problemie może wpłynąć bardzo negatywnie na osiągnięcie celów postawionych przed realizacją nauczania etyki na tym poziomie.

Wreszcie przed nauczycielem stoi ważne zadanie, mianowicie takiego dostosowania treści nauczania, by korespondowały z właściwą dla danej grupy uczniów tematyką zainteresowań. Jeśli, na przykład, lekcje są prowadzone w gimnazjum o profilu plastycznym, to warto wykorzystać na lekcji sztukę, obrazy czy też film do wsparcia czy też unaocznienia danej problematyki. Innym przykładem takiego dostosowania może być uwzględnienie środowiska lokalnego. I tak, na przykład inne kwestie mogą przykuwać uwagę uczniów prywatnego gimnazjum, inne państwowego czy szkoły z klasami integracyjnymi, do których uczęszczają osoby niepełnosprawne.

Korelacja z innymi przedmiotami

Problemowy sposób prowadzenia lekcji wskazuje na możliwość głębokiej, a jednocześnie wręcz narzucającej się możliwości korelacji treści nauczania z innymi przedmiotami. Analizując chociażby kwestię podejścia człowieka do swojego ciała, stosunku wobec używek, higieny czy zasad społecznego współżycia, pogłębiania wiedzy i zrozumienie ucznia dla kwestii wychowania fizycznego. Rozważając problem winy możemy z powodzeniem odwołać się do problemu Edypa czy Antygony, wspierając w ten sposób od strony etycznej pracę uczniów na języku polskim, historii czy nawet biologii i fizyce.

Możliwości korelacji treści nauczania ograniczone są niemal wyłącznie do zakresu problematyki i poziomu uczniów. Jednocześnie treści te przekazywane są nie w formie przymusu wiedzy, lecz jako szerokie spektrum przykładów. Pokazują z jednej strony, jak można wykorzystywać wiedzę z innych przedmiotów, po drugiej wskazują i wzmacniają wizję etyki jako sposobu bycia, a nie przedmiotu zamkniętego w ramach dwóch dzwonek lekcyjnych.

Wreszcie, z naszej praktyki wynika, że ważną i potrzebną treścią omawianą na lekcjach może

być analiza wydarzeń bieżących. Nauczyciel może zaproponować uczniom, by na kilku lekcjach w ciągu roku, na przykład raz w miesiącu, omówić pokrótce pewne wydarzenia ze świata współczesnego, które pojawiają się aktualnie w mediach, dziennikach czy gazetach. Z jednej strony wspomaga to nauczanie wiedzy o społeczeństwie, z drugiej pomoże rozpoznać tematy medialne jako interesujące i godne uwagi, wreszcie pozwoli zmierzyć się uczniom z aktualnymi problemami w środowisku swobodnej rozmowy i refleksji, co niejednokrotnie nie jest możliwe w ich codziennym życiu. Pozwoli to także nauczyć w praktyce uczniów krytycznego podejścia do informacji, pozwoli nauczyć refleksyjnej postawy i wyrobi nawyk aktywnego namysłu nad tym, co dzieje się w świecie.

Poniżej, w części przedstawiającej treść nauczania, podaliśmy w nawiasach kwadratowych możliwe korelacje zagadnień z innymi przedmiotami.

Problematyzacja i argumentacja

Kluczową rolą nauczyciela jest ukierunkowanie refleksji uczniów na właściwe zdefiniowanie problemu. Poza oczywistą korzyścią związaną z realizacją założeń Programu i pełnemu wykorzystaniu roli etyki w szkole, uczniowie będą uczyli się w praktyce tego, z czym często mają duże problemy w przechodzeniu do kolejnych etapów edukacyjnych – rozumienia poleceń egzaminacyjnych i precyzyjnej odpowiedzi na pytanie. Niejednokrotnie bowiem spotykamy się z problemem, że uczeń, mimo dużej wiedzy, nie potrafi właściwie odpowiedzieć na pytanie, ponieważ nie rozumie w pełni polecenia. Nauka właściwej problematyzacji zagadnień pozwala w sposób intuicyjny zrozumieć, że niejednokrotnie cała nasza wiedza nie jest potrzebna, by precyzyjnie zmierzyć się z danym problemem, czy, w tym egzaminacyjnym przykładzie, właściwie odpowiedzieć na pytanie egzaminacyjne czy w sposób pełny i odpowiedni napisać wypracowanie na zadany temat.

Podobną rolę odgrywa nauka właściwej argumentacji. Kształtuje ona postawę szacunku dla słowa i logiki wypowiedzi, wypracowując wśród uczniów postawę refleksyjną wobec potencjalnych nacisków ze strony grup społecznych, kultury masowej czy, prozaicznie, presji środowiska.

Treści nauczania

Poniżej znajduje się propozycja planu treści nauczania. Jednocześnie należy przypomnieć, że zakres treści nauczania jest tu bardziej wskazówką, niż jednoznaczną wykładnią dla pracy nauczyciela w gimnazjum. Każdy prowadząc zajęcia z etyki w gimnazjum i kierując się naszym Programem powinien w pierwszej kolejności zastanowić się nad optymalizacją osiągnięcia celów głównych – czyli nauczania metody analizy, pogłębiania ciekawości itd. – a dopiero w drugiej kolejności nad doбором właściwych dla realizacji tych założeń treści materiału.

Treści nauczania w klasie I – kim jest człowiek?

- Po co nam etyka – ja i inny; teoria poznania – etyka i podmiotowość; ciekawość, etyka i jej miejsce w życiu człowieka; kim jest „ja”?
- Teoria analizy i argumentacji – czym jest poznanie i rodzaje wiedzy; właściwa argumentacja i błędy logiczne; czym jest analiza krytyczna.
- Ciało i dusza – jedno ja czy dualizm?; gdzie mieszka dusza?; relacja między duszą, świadomością i rozumem – czym one są?
- Człowiek i natura – człowiek-zwierze czy człowiek-władca natury?; nasza rola w ekosystemie; problemy Ziemi naszymi problemami; czy mamy ocieplenie klimatu?; czy istnieje coś takiego jak prawa natury, czy im podlegamy?; czy ochrona środowiska jest powinnością etyczną – ginące gatunki i wielka plama pacyficzna.
- Człowiek wobec prawa – czym właściwie jest prawo; prawo natury i prawo ludzkie (Hobbes, Hume, Wolter), prawo boskie i królewskie (Homer i „Antygona” Sofoklesa); czy łamanie prawa jest niemoralne? czy prawo może zastąpić etykę?; kto tu rządzi – prawo człowiekiem, czy człowiek prawem?
- Człowiek wobec nauki – czym jest nauka i jaka jest jej rola w życiu, czy można poznać wszystko?; jakie są granice poznania; wynalazki i odkrycia – czy podlegają analizie etycznej (Oppenheimer i problem bomby atomowej)?; czy nauka służy dobru – problem antycznej triady piękno-prawda-dobro wobec nauki (Platon, Arystoteles i dr House)?
- Człowiek i religia – rola religii w życiu człowieka; różne tradycje i różne religie; teologiczne poszukiwanie dobra (św. Augustyn i Budda); religia jako nośnik wartości moralnych.
- Człowiek i sztuka – początki człowieka i sztuka: wyznacznik człowieczeństwa czy strata czasu?; relacja piękna i dobra – problem antyczny i współczesny; kultura wysoka i popularna; kultura masowa i miejsce dobra w świecie masowym; kicz jako sztuka szczęścia.
- Miejsce człowieka w świecie – my wobec ludzkości – nieśmiertelność Horacego i Herostratesa; miara ludzka i hybris – problem pychy Achillesa (Homer „Iliada”, film „Troja”); czy mogliśmy się urodzić w innych czasach?; świat kształtuje nas czy my świat; społeczne problemy globalne – Afryka i głód, Azja i problem pracy – czy możemy coś zrobić?; wybitne jednostki czy praca u podstaw?

Treści nauczania w klasie II – ja i świat

- Ekologia – czym jest ekologia; krytyczna analiza dyskusji na temat globalnego ocieplenia; GMO - modyfikacje genetyczne i ich aspekt etyczny; jak człowiek ingeruje w ekosystem; energia: wprowadzenie – czym jest i do czego służy energia; bioenergia – wiatr, słońce; energia jądrowa.
- Prawo i równość – równouprawnienie: geneza równouprawnienia; czy współcześnie

mamy do czynienia z dyskryminacją – miejsce współczesnego feminizmu?; inne kultury i równouprawnienie.

- Ideologia – wprowadzenie historyczne: ideologie totalitarne; kontrkultura; czemu służy ideologia; współczesne ideologie: ekologia, alterglobalizm i pacyfizm; terroryzm i sprzeciw wobec demokracji; czy możliwy jest brak ideologii?
- Wielokulturowość – mniejszości: rasizm i nacjonalizm; współczesna stereotypizacja; relatywizm kulturowy: wprowadzenie – problem wartości bezwzględnych; badania antropologiczne (Sapir i Whorf-język jako instancja rozumienia świata); relatywizm kulturowy: Europa, Indianie Ameryki Północnej i plemiona Polinezji (Bronisław Malinowski) – różne światy i różne wartości; czy istnieją wartości uniwersalne?; relatywizm w mikroświecie – jak pięknie się różnić.
- Kultura masowa – wprowadzenie historyczne: kiedy powstaje odbiorca masowy?; kultura wysoka i popularna.; odbiorca masowy – decydujący czy narzędzie manipulacji; kultura masowa: moda i autentyczność; kicz i etyka kiczu; czy można się uwolnić z kultury masowej?
- Wina i odpowiedzialność – historia króla Edypa, poczucie winy i sumienie, ile od nas zależy; nasze działania i ich konsekwencje; nasza psychika i problem winy (Freud).
- Wolność – czym jest wolność; czy wolności może być za dużo?; wolność to wartość – czy najważniejsza?; czy sami jesteśmy wolni – środowisko, geny i wolna wola; czy jesteśmy poddani determinizmowi; czy świadomość ograniczeń nas uwalnia?

Treści nauczania w klasie III – świat i ja

- Nauka – czy nauka usprawiedliwia wszystko?; nauka i zło (Ernst Klee); etyczne granice nauki.
- Konsumpcjonizm – być czy mieć: definicja konsumpcjonizmu; czy wiarygodny jest tylko artysta głodny? jak korzystać z „mieć” i nie przestać „być”?
- Prywatność – historia prywatności; granice prywatności i prywatność w rodzinie; prywatność w globalnej wiosce.
- Autentyczność – co znaczy być prawdziwym?; moda, wzorce i idole; najbardziej własna możliwość bycia.
- Bierność – czy brak zła jest już dobrem; III Rzesza i bierność zbiorowa; nasza bierność: ja tylko...; czy współcześnie coś powinniśmy?
- Religia – jaka jest rola religii; porządek wiary i wiedzy; wartości i moralność religijna – religie świata.
- Mózg i psychologia – budowa mózgu i problemy z ja; Oliver Sacks i walka o tożsamość; czy jesteśmy skazani na biologię?; geny i my; nasza tożsamość wobec medycyny XXI wieku; biologia czy środowisko – skąd pochodzimy?
- Bunt – dlaczego się buntujemy?; forma i cel buntu.; pozytywny i negatywny wymiar buntu.

- Massmedia – manipulacja w massmediach – jak działa reklama?; wzorce moralne i kulturowe w reklamie; kultura wobec fizyczności – tożsamość z ciałem czy ciało wirtualne?; jak się bronić?
- Patriotyzm – czym jest patriotyzm?; tożsamość historyczna; przeszłość, teraźniejszość, przyszłość – dokąd iść i gdzie patrzeć?

3. SZKOŁA PONADGIMNAZJALNA – CZWARTY POZIOM EDUKACYJNY

Wszystkie treści nauczania etyki zapoczątkowane w szkole podstawowej, kontynuowane zaś w gimnazjum, co zostało uprzednio omówione, powracają w nieco innej formule w szkole ponadgimnazjalnej. O ile szkoła podstawowa, miała przygotować solidny fundament i być punktem wyjścia dociekań uczniów w dziedzinie etyki, zaciekać ich poruszaną problematyką i zachęcać do coraz bardziej samodzielnego myślenia, szczególnie w gimnazjum, a także do podejmowania działań, aktywności, stopniowego krystalizowania się systemu wartości, o tyle w szkole ponadgimnazjalnej cały ten proces znajduje niejako swoje ukoronowanie. Polega to między innymi na powrocie do znanych już tematów, wątków i pojęć, lecz w sposób coraz bardziej usystematyzowany, z przyporządkowaniem odpowiednim szkołom, kierunkom filozoficznym i twórcom.

Praca nauczyciela powinna prowadzić uczniów do odkrycia związków poznanych uprzednio treści z konkretnymi systemami i koncepcjami. Na tym poziomie kształcenia nauczanie ma nadal charakter modułowy, a zarazem asocjacyjny i problemowy, ponadto pozostaje w ścisłym związku z treściami nauczania również innych przedmiotów takich jak, język polski, historia, WOS, WOK, a nawet tzw. przedmioty ścisłe. Trudno wszak byłoby na przykład wyłączyć problematykę moralną z lektur omawianych na lekcjach języka polskiego (jak np. „Makbet”, „Król Edyp” czy „Zbrodnia i kara”) lub pominąć ją przy rozważaniach dotyczących chociażby uczciwości i odpowiedzialności naukowca, prawnika, polityka czy artysty.

Pewną innowacją na tym etapie nauczania jest brak wprowadzania podziału treści nauczania na poszczególne klasy. Może się to wydawać pewnym utrudnieniem, lecz tylko pozornie, gdyż sama praktyka podpowiedziała takie właśnie rozwiązanie jako właściwe. Ponadto zawiera ono wiele stron pozytywnych, między innymi należy zaakcentować szczególnie dwie spośród nich, mianowicie fakt pozostawienia prowadzącemu nauczycielowi ogromną swobodę wyboru tematów, a zarazem dostosowania ich do potrzeby chwili (np. uzgodnienia tematyki z nauczycielami innych przedmiotów) oraz włączenia samych uczniów w proces edukacyjny tak, aby stali się aktywnymi współtwórcami owego procesu, nie pozostali biernymi obiektami poczynań nauczyciela, lecz podmiotami świadomymi owych działań z głębokim przeświadczeniem, że coś naprawdę od nich zależy, co z kolei wzmacnia ich poczucie własnej wartości i odpowiedzialności.

Kolejne walory tej propozycji to uniknięcie zamiany etyki w regularny kurs historii

filozofii oraz możliwość prowadzenia zajęć w grupach łączonych, czyli zespołach utworzonych z uczniów uczęszczających do klas na różnym poziomie. W propozycji dla szkoły podstawowej, gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej większość proponowanych tematów i zagadnień również można dowolnie zmieniać co do kolejności, zależy to wyłącznie od nauczyciela, który swobodnie może dostosowywać je do aktualnych warunków i potrzeb uczniów.

Treści nauczania

- Kim jest człowiek? – Człowiek – twórca etyki?; Człowiek – twórca zasad moralnych?; Człowiek – twórca systemów wartości?; Człowiek – twórca kultury?; Człowiek – twórca nauki?; Człowiek – odkrywca świata?; Człowiek istota fizyczna, podlegająca prawom przyrody – część kosmosu czy istota uprzywilejowana, władca świata?; Człowiek – istota złożona z ciała i duszy?; Człowiek – istota religijna?; Człowiek – istota myśląca i twórcza?; Człowiek – istota obdarzona wolą, rozumem, uczuciami?; Człowiek – istota społeczna?; Człowiek – istota twórcza, obdarzona wyobraźnią, artysta, kreator?; Człowiek – istota twórcza, myśląca abstrakcyjnie?; Człowiek jako osoba?
- Człowiek – istota fizyczna, posiadająca ciało (możliwości i ograniczenia wynikające z tego faktu); fizyczność i fizjologia człowieka; zdrowie/choroba; czas życia – młodość, starość; śmierć, umieranie, eutanazja; współczesne procesy przedłużające młodość, życie (operacje plastyczne, przeszczepy itp.); szczęśliwe życie według filozofów (np. wg Arystotelesa, Marka Aureliusza, Wł. Tatarkiewicza) a według reklam.
- Człowiek – istota fizyczna, podlegająca prawom natury; determinanty przyrodnicze wpływające na człowieka; człowiek – kreator czy destruktor; manipulacje genetyczne, metoda *in vitro*, żywność modyfikowana genetycznie, klonowanie istot żywych; odpowiedzialność w badaniach naukowych (medycyna, chemia, fizyka, biologia, genetyka itd.); miejsce człowieka w świecie przyrody – mikrokosmos a makrokosmos; człowiek wobec innych istot (ochrona przyrody, prawa zwierząt).
- Człowiek – istota złożona z ciała i duszy; konsekwencje wynikające z posiadania ciała; czy dusza istnieje?; konsekwencje wynikające z posiadania duszy – ujęcia zachodnie (np. orfickie, judaistyczne lub chrześcijańskie) wobec systemów Wschodu; determinizm karmiczny a wolny wybór; rozszerzenie perspektywy metafizycznej; konflikt pomiędzy szczęśliwą duszą a szczęśliwym ciałem.
- Człowiek – istota religijna; relacja między etyką a religią; relacja człowieka z bóstwem – religie konfesyjne i niekonfesyjne; systemy etyczno-moralne wynikające z religii – dekalog, ahinsa itp.; wolność i kwestia wyborów w religii; życie aktywne a kontemplacyjne (konsekrowane); konflikty na tle religijnym; fundamentalizm, fanatyzm a tolerancja; religie a sekty – realne a fałszywe obietnice szczęścia i zbawienia.
- Człowiek – istota obdarzona wolą, rozumem i uczuciami; wzajemne relacje między

władzami człowieka; subiektywne i obiektywne ograniczenia władz człowieka; wolność do... wolność od...; rozum, intelekt, inteligencja a mądrość – subiektywnie i obiektywnie; korzyści płynące z inteligencji; mądrość naukowa a życiowa; rozum a uczucia; uczucia a wola.

- Człowiek – istota społeczna, czyli pozostająca w relacjach z innymi ludźmi; zobowiązania i konsekwencje wynikające z rodzaju relacji z innymi ludźmi – z rodziną, środowiskiem rówieśniczym, społeczeństwem, narodem itp.; rodzaje relacji z innymi ludźmi – miłość, przyjaźń, władza itp.; umowa społeczna a życie poza społeczeństwem propozycje Platona, Hume'a, Rousseau, outsiderzy dawni i współcześni jak np. Thoreau, Jim Morrison i inni; człowiek jako spolegliwy opiekun – propozycja Kotarbińskiego; uwikłanie człowieka relacje społeczne – podleganie określonym systemowi/ustrojowi, prawu, wynikające z tego przywileje (cnoty obywatelskie, ochrona np. opieka społeczna, instytucje, fundacje, organizacje charytatywne itp.) i uciążliwości (narzucone konwencje i konwenanse), a nawet restrykcje (kodeks karny, kara, więzienie, inne formy wykluczenia, np. dyskryminacja i rasizm).
- Człowiek – istota twórcza, myśląca abstrakcyjnie; twórca filozofii, logiki, etyki, moralności itp.; twórca systemów, koncepcji i pojęć abstrakcyjnych takich jak utopia; utopia – wizja szczęścia, próba odpowiedzi na jedno z kluczowych ludzkich pragnień dotyczących szczęścia, doskonałej egzystencji, raju itp.; szczęście jako cel priorytetowy; przegląd koncepcji np. Platona, Morusa, Woltera; antyutopie – wizje np. Huxleya, Orwella, Pielewina, Coppoli (Czas Apokalipsy); od socjalizmu i komunizmu po systemy totalitarne.
- Człowiek – istota twórcza, obdarzona wyobraźnią, artysta; etyczne i moralne aspekty twórczości artystycznej; sztuka w służbie idei – artysta jako „inżynier dusz”, posłaniec idei (np. poezja i pieśni patriotyczne, analiza wybranego dzieła sztuki np. „Rozstrzelanie powstańców madryckich”) czy propagandzista i manipulator (np. socrealizm albo reklama); etyczne i moralne granice wolności w sztuce – prowokacja, kicz (twórczość np. A. Warhola lub K. Kozyry), okrucieństwo i przemoc w sztuce.
- Człowiek jako osoba; podmiotowość i wyjątkowość istoty ludzkiej wraz z przywilejami i konsekwencjami pozycji zajmowanej wśród innych istot; koncepcje i definicje u różnych filozofów (np. Arystoteles, św. Tomasz, Kant, Karol Wojtyła).

V. Procedury osiągnięcia celów

Z powyższego ogólnego przeglądu treści nauczania można się już zorientować, że koncepcja tu przyjęta opiera się na powtarzalności tematów na coraz to wyższym poziomie, co doskonale służy utrwalaniu i uwewnętrznianiu ważnych przekazów. Punktem wyjścia jest zawsze „JA – CZŁOWIEK” – bardzo bliskie i zrozumiałe dla każdego zarówno na wcześniejszym etapie rozwoju, gdy egoizm i egocentryzm wpisują się niejako w sposób naturalny w tę fazę rozwojową, jak i później, gdy zaczyna się krystalizować własna osobowość, światopogląd, buduje się indywidualizm i formuje tożsamość młodego człowieka, czyli to, co w nim jedyne, wyjątkowe i niepowtarzalne. W związku z tym następnie przechodzi się od spraw najbliższych typu „moje uczucia, moja wola, moja wiedza, zdolności itp.” do najbliższego otoczenia jak rodzina i przyjaciele, środowisko ludzi i środowisko przyrodnicze, do planu najdalszego – „światowego”, a więc ujęć globalnych, ogólnych, wreszcie od konkretnych do abstrakcyjnych i uniwersalnych. „JA – CZŁOWIEK” stanowi zatem pewne nienaruszalne centrum, z którego wychodzi się zataczając nieustannie coraz to szersze spiralne kręgi na kolejnych etapach edukacyjnych.

Kilkakrotnie zostało wspomniane i mocno podkreślone, iż na początku nauczania etyki celem zasadniczym do osiągnięcia nie jest metodyczne, naukowe wyuczenie etyki, ale zaledwie położenie pewnych fundamentów, zapoczątkowanie formowania wrażliwości, świadomości istnienia pewnych zagadnień i problemów, kształtowania postaw. Biorąc pod uwagę wiek dzieci należy zatem mieć na uwadze przede wszystkim to, że lekcje etyki powinny odbywać się na zasadzie zabawy, przebiegać w przyjemnej, bezstresowej atmosferze (stąd tak ważna rola humoru!). **Nauczyciel powinien pracować usilnie nad stworzeniem mocnych więzi wzajemnego porozumienia, zaufania i sympatii, gdyż stanowią one warunki konieczne udanego nauczania etyki w szkole podstawowej.**

Dlatego tak ważne jest, aby już w szkole podstawowej stworzyć solidny fundament, ponieważ powodzenie zarówno nauczyciela, jak i samych uczniów gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej, dobra współpraca, osiąganie wyznaczonych celów edukacyjnych, a w konsekwencji również życiowych, będzie zależało od pracy u samych podstaw.

Formy pracy oraz przebieg lekcji w szkole podstawowej zostały omówione na przykładach, natomiast poza metodami tradycyjnymi, jak na przykład metoda podawcza (opowieść, bajka filozoficzna), czy zmienny rytm pracy (części: narracyjna, rytmiczna, aktywna), najlepsze dla uczniów są zawsze metody aktywizujące, jak „burza mózgów”, małe inscenizacje sytuacji, ćwiczenia decyzyjne, praca w grupach i gry symulacyjne (np. „rozprawa sądowa”), mapa pojęć, projekt, otwarta dyskusja (bardzo trudna, ale uczniowie stopniowo uczą się zasad i kultury dyskusowania: słuchania innych, cierpliwego czekania na swoją kolej, formułowania wypowiedzi z prostym uzasadnieniem, poszukiwania przekonującej argumentacji), prezentację mini projektu itp.

Propozycja metod pracy dla gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej, które to metody są

rozwinieciem tych stosowanych już w szkole podstawowej, przy jednoczesnym podnoszeniu stopnia trudności adekwatnie do wieku uczniów, przedstawia się następująco:

- **Metoda przypadków** – doskonała metoda pracy na tych poziomach nauczania. Uczeń zapoznaje się z danym problemem, dowiadyuje się potrzebnych informacji z krótkiego tekstu (przy okazji poznając nowe treści), a następnie, na jego podstawie oraz wiedzy ogólnej, uczniowie wraz z nauczycielem usiłują odpowiednio zdefiniować problem i sformułować wniosek. Istotne w tej metodzie jest, aby trzymać się analizowanego tekstu i nie czynić dygresji i szerokich dopowiedzeń, gdyż burzy to istotny proces, jakim jest nauka właściwej i adekwatnej argumentacji. Należy też pamiętać, by po przeczytaniu przez uczniów tekstu, a przed rozpoczęciem dyskusji upewnić się, czy wszystkie wyrazy i zwroty są uczniom znane (nie dotyczy to oczywiście przypadków, gdy tekst ma na celu właśnie zdefiniowanie jakiegoś terminu).
- **Metoda sytuacyjna** – podobnie jak w metodzie przypadku jest to bardzo dobry sposób na przedstawienie uczniom omawianego zagadnienia. Podobnie jak w metodzie przypadku tu także, wręcz z jeszcze większą starannością, należy pilnować ograniczenia tematycznego danego problemu.
- **Metoda inscenizacji** – jest to dobra i powszechnie przez uczniów lubiana metoda z rodzaju gier symulacyjnych, pomocna również w przypadku lekcji etyki, choć zawsze należy dokładnie zastanowić się i przeanalizować celowość zastosowania tej metody. Jednym z jej wariantów, który niewątpliwie dobrze sprawdza się w pracy z uczniami, szczególnie na II i III poziomie edukacyjnym jest inscenizacja sądu. Należy jednak pamiętać o kilku zasadach, które różnią inscenizację sądu na lekcjach etyki od jego powszechnego zastosowania na innych przedmiotach. Po pierwsze należy wystrzegać się utożsamiania któregoś z uczniów z „oskarżanym”, po drugie dobrą praktyką jest tu przedstawianie jako problemu do rozstrzygnięcia nie tylko konkretnych sytuacji, ale też pojęć abstrakcyjnych, które w trakcie pracy tą metodą mogą być wówczas „oświetlone” z różnych stron i w sposób zrozumiały przyswojone przez uczniów (szczególnie jeśli są to terminy aksjologicznie niejednoznaczne).
- **Metoda projektów** – metoda ta jest korzystna w starszych klasach III etapu nauczania oraz powszechnie stosowana w szkole ponadgimnazjalnej, choć aby odnieść sukces w jej stosowaniu, sposób i zakres powinny być przez nauczyciela dokładnie określony i sprawdzany. Metoda ta pozwala na próby aktywnej działalności uczniów w kierunku działania na rzecz dobra czy też przeciwdziałania złu szeroko pojętemu, należy jednak pamiętać, że uczeń powinien skupić się bardziej na poszukiwaniach niż realizacji możliwych form aktywności, gdyż ta, niedokładnie przemyślana i zrozumiana, może odnieść niewłaściwy efekt.
- **Metoda dyskusji** – najczęściej spotykana i narzucająca się forma pracy na lekcji etyki. Nauczyciel powinien tu pełnić rolę moderatora dyskusji, służąc jako głos doradczy, a unikając sformułowań jednoznacznych, definiujących, a przez to

zamykających dyskusję czy też podważających drogę poszukiwań uczniów. W pierwszych klasach gimnazjum stosuje się częściej formę swobodnej dyskusji i charakterze otwartym, zaś w starszych klasach gimnazjum oraz w szkole ponadgimnazjalnej można przygotować debatę lub panel np. z udziałem jakiegoś specjalnego gościa, specjalisty w danej dziedzinie (etyka, filozofa, naukowca, lekarza, prawnika, terapeuty uzależnień itp.). Warunkiem koniecznym jest wówczas bardzo staranne przygotowanie uczniów do tematu, monitorowanie ich samodzielnej pracy nad uprzednim sformułowaniem głosu w dyskusji oraz pytań.

- **Burza mózgow** – metoda również powszechna na lekcjach etyki, choć należy pamiętać, aby jej zakres w czasie trwania lekcji był ograniczony służył bardziej stworzeniu pewnych ram dla przyszłej dyskusji, a nie stawał się kluczowym elementem lekcji, ponieważ w tej formie pracy niezwykle trudno o kontrolę nad adekwatnością wypowiedzi, doborem argumentów i sformułowaniem wniosków. Tej metodzie często towarzyszy sporządzanie „mapy pojęć” (duży karton, plansza z przyklejonymi „ruchomymi” karteczkami itp.), którą można potem wykorzystywać i odwoływać się jako do pomocy dydaktycznej przy realizacji całego cyklu tematycznego np. dotyczącego praw człowieka, kwestii szczęścia, wolności albo relacji społecznych człowieka.
- **Drzewo decyzyjne** – metoda pomocna szczególnie w przypadku trudności uczniów z utrzymaniem odpowiednich zasad dyskusji czy pozostawania w obrębie jednego tematu. Należy jednak pamiętać, że metoda ta powinna być wsparciem praktycznym, szablonem, który pomoże uczniowi w analizie problemu na poziomie dyskusji bądź pracy pisemnej. Sama zaś ta metoda nie może być w sposób zadowalający wyczerpująca, ponieważ ukierunkowana jest na ograniczenie, przez co może zdominować zupełnie otwartość ucznia na inną argumentację.

Metody aktywizujące są z pewnością atrakcyjne same w sobie i uczniowie chętnie się angażują w takie formy pracy, nie należy jednak zapominać, iż w całym przebiegu procesu edukacji każdy nauczyciel jest zobowiązany do nieustannego kształcenia umiejętności mówienia i słuchania, pisania i czytania ze zrozumieniem, tak na lekcjach etyki, jak i języka polskiego, historii, WOS-u, nie wyłączając nawet przedmiotów takich jak biologia czy matematyka. Metody i formy pracy stosowane na lekcjach etyki niewątpliwie dostarczają wielu okazji do kształcenia poprawnych pod względem gramatycznym, logicznym (np. argumentowanie, wnioskowanie) i stylistycznym wypowiedzi ustnych (np. głos w dyskusji, polemika) oraz pisemnych (np. rozprawka, esej), ćwiczenia czytania tekstów ze zrozumieniem, samodzielnego poszukiwania i korzystania z różnych źródeł informacji. W ten sposób etyka nie pozostaje na marginesie procesu edukacyjnego jako całości, wręcz przeciwnie - nauczyciel etyki wspiera pracę wychowawców, polonistów, historyków, przyrodników, psychologów, powinien więc działać zawsze porozumieniu z nimi,

porównywać swój program indywidualny z programem wychowawczym szkoły włączając jego elementy tak, aby tworzyły integralną całość, żeby w żadnym przypadku nie zachodziła sprzeczność między koncepcjami wychowawczymi i dydaktycznymi.

Nauczyciel etyki powinien również nieustannie dbać o udoskonalanie własnego warsztatu pracy, gromadzić i korzystać z literatury fachowej, poszukiwać odpowiednich metod i tekstów źródłowych⁵ do wykorzystania na lekcji.

VI. Przewidywane osiągnięcia uczniów

Zakończenie realizacji kompleksowego programu nauczania etyki powinno zaowocować następującymi kompetencjami ucznia:

- Wrażliwość na kwestie moralne i etyczne.
- Rozumienie znaczenia wartości w życiu, odróżnianie wartości uniwersalnych od wartości innych niż etyczne.
- Gotowość do budowania własnego systemu wartości na fundamencie wiedzy uzyskanej na lekcjach etyki.
- Gotowość do chronienia wartości poprzez aktywne życie, włączanie się w różne działania, jak też inicjowanie własnych na rzecz np. środowiska, obrony słabych i pokrzywdzonych.
- Gotowość do aktywnego przeciwstawiania się wszelkim przejawom zła, takim jak niesprawiedliwość, dyskryminacja itp.
- Rozumienie pojęć z zakresu etyki i prawidłowe posługiwanie się nimi.
- Umiejętność podejmowania właściwych decyzji w oparciu o posiadaną wiedzę, wyniesioną z lekcji etyki oraz nie unikanie odpowiedzialności za swoje decyzje, czyny i ich następstwa.
- Otwartość, dociekliwość, ciekawość świata przy zachowaniu stanowiska zdroworozsądkowego, zagwarantowanego uważną percepcją oraz logicznym, krytycznym myśleniem, a także samodzielnością w tworzeniu sądów i opinii.
- Rozumienie wartości i wyjątkowości własnej kultury, przy poszanowaniu dla innych kultur, religii czy światopoglądów.
- Rozumienie konieczności nieustannego doskonalenia się etycznego, moralnego, pracy nad samodyscypliną i ogólnym rozwojem.

VII. Przedmiotowy system oceniania

Przedmiotowy System Oceniania z etyki zawiera standardy i kryteria oceniania pracy ucznia.

SZKOŁA PODSTAWOWA

Przedmiot: Etyka

Rok szkolny Semestr.....

Co podlega ocenie:

- aktywne uczestniczenie w lekcji,
- wypowiedzi ustne,
- wypowiedzi pisemne,
- przygotowanie materiałów do lekcji,
- przygotowanie argumentów do dyskusji,
- prowadzenie zeszytu,
- prace domowe,
- sprawdziany,
- prezentacje,
- prace dodatkowe.

Wymagania na ocenę:

- **celującą** – samodzielne przygotowanie prezentacji/projektu, wzorowe prowadzenie zeszytu, aktywny udział we wszystkich lekcjach, posługiwanie się ze zrozumieniem elementarnymi pojęciami z zakresu etyki, systematyczne przygotowanie do lekcji, podejmowanie zadań dodatkowych, samodzielne inicjowanie pewnych działań, jak na przykład zaproponowanie i opracowanie tematu związanego z omawianym zagadnieniem, lecz zdecydowanie w stopniu wykraczającym poza standard i program obowiązkowy,
- **bardzo dobrą** – systematyczne przygotowanie do lekcji, czynny udział w zajęciach/dyskusjach, posługiwanie się ze zrozumieniem elementarnymi pojęciami z zakresu etyki/filozofii, wzorowe prowadzenie zeszytu, odrobione prace domowe,
- **dobrą** – systematyczne przygotowanie do lekcji, częsty udział w dyskusjach, rozumienie elementarnych pojęć z zakresu etyki/filozofii, dobrze prowadzony zeszyt, odrobione prace domowe,

- **dostateczną** – rozumienie omawianych zagadnień, sporadyczny udział w dyskusjach, prowadzenie zeszytu,
- **dopuszczającą** – bierny udział w lekcjach, prowadzenie zeszytu,
- **niedostateczną** – niespełnienie powyższych warunków.

Poza powyższymi ocenami stosowane są również „plusy”, głównie za aktywność na lekcji i niektóre prace domowe, oraz „minusy” za nieprzygotowanie do lekcji, brak pracy domowej lub niepodjęcie działań obowiązkowych poleconych przez nauczyciela (trzy „plusy” stanowią ocenę bardzo dobrą, zaś trzy „minusy” - ocenę niedostateczną).

Jak poprawić ocenę semestralną/roczną?

Uczeń musi uzupełnić zaległe prace, zaliczyć sprawdziany lub poprosić o wyznaczenie prac dodatkowych i odrobić je w terminie ustalonym przez nauczyciela.

GIMNAZJUM

Co podlega ocenie:

- aktywność na lekcji,
- prace domowe,
- sposoby argumentacji, poprawne formułowanie wniosków,
- umiejętność dyskusji,
- prace pisemne w formie prac klasowych - rozprawki na zadany temat, przy czym oceniana jest tu w największym stopniu poprawność formalna pracy i dobór argumentów,
- umiejętność krytycznej analizy tekstów.

Całościowo oceniane są prace domowe, wypowiedzi pisemne, aktywność na lekcji nagradzana jest ocenami cząstkowymi: „plusami” (trzy „plusy” stanowią piątkę). Brak realizacji i nie wywiązywanie się z obowiązków oceniane jest „minusami” (trzy „minusy” – ocena niedostateczna).

Na lekcji przewidziane są sprawdziany w formie prac pisemnych (rozprawka) bądź testów, jeśli materiał zrealizowany przez nauczyciela umożliwia sporządzenie spójnego treściowo sprawdzianu.

Uczeń jest zobowiązany do prowadzenia zeszytu, w którym uzupełnia notatki za czas swojej nieobecności.

Nauczyciel oddaje sprawdzone prace pisemne w terminie dwóch tygodni.

Formy oceniania uczniów:

- ocena szkolna w skali 1-6,
- „plusy” za aktywność (trzy „plusy” to piątka).

Wymagania na ocenę:

- **celującą** – poszerzona znajomość tematów przewidzianych w programie, dobre panowanie umiejętności dyskusowania, argumentacji i analizy, indywidualne zainteresowania, umiejętność formułowania własnych ocen i uzasadniania wniosków, aktywność na lekcji, pogłębiona i poprawna analiza problemów formułowanych w pracach pisemnych,
- **bardzo dobrą** – dobra znajomość tematów przewidzianych w programie, dobre opanowanie umiejętności dyskusowania, argumentacji i analizy, umiejętność formułowania własnych ocen i uzasadniania wniosków, aktywność na lekcji, poprawna analiza problemów formułowanych w pracach pisemnych,
- **dobrą** – znajomość tematów przewidzianych w programie, opanowanie umiejętności dyskusowania, często odpowiednia argumentacja i analiza, umiejętność formułowania własnych ocen i w miarę precyzyjnego uzasadniania wniosków, aktywność na lekcji, poprawność strukturalna w pracach pisemnych,
- **dostateczną** – pobieżna znajomość tematów przewidzianych w programie, opanowanie umiejętności dyskusowania, choć często bez właściwej argumentacji i analizy, poprawność strukturalna w pracach pisemnych, choć bez właściwej argumentacji i analizy,
- **dopuszczającą** – znajomość najważniejszych zagadnień etycznych, podstawowa umiejętność dyskusji,
- **niedostateczną** – brak spełniania powyższych wymagań.

Jak poprawić ocenę semestralną/roczną?

Uczeń musi uzupełnić zaległe prace, zaliczyć sprawdziany lub poprosić o wyznaczenie prac dodatkowych i odrobić je w terminie ustalonym przez nauczyciela.

SZKOŁA PONADGIMNAZJALNA

Co podlega ocenie:

- aktywność na lekcji,
- prawidłowe stosowanie pojęć w odpowiednim kontekście i posługiwanie się terminami fachowymi,
- prace domowe – przygotowanie materiałów do lekcji, przeczytanie zadanej lektury

tekstu źródłowego, samodzielne uzyskanie informacji z wykorzystaniem różnych źródeł informacji (korzystanie z Internetu, biblioteki, zrobienie wywiadu itp.),

- sposoby argumentacji, poprawne formułowanie wniosków,
- umiejętność dyskusji,
- prace pisemne w formie prac domowych lub klasowych – przemówienia, rozprawki lub eseju na zadany temat, przy czym oceniane są tu w największym stopniu poprawność formalna pracy i dobór argumentów, wykazanie się samodzielnym krytycznym myśleniem, niestandardowe oryginalne podejście do tematu,
- umiejętność krytycznej analizy tekstów,
- prezentacje,
- projekty,
- prace dodatkowe.

Całościowo oceniane są prace domowe, wypowiedzi pisemne, aktywność na lekcji nagradzana jest ocenami cząstkowymi: „plusami” (trzy „plusy” stanowią piątkę). Brak realizacji i nie wywiązywanie się z obowiązków oceniane jest „minusami” (trzy „minusy” – ocena niedostateczna).

Na lekcji przewidziane są sprawdziany w formie prac pisemnych (rozprawka) bądź testów, jeśli materiał zrealizowany przez nauczyciela umożliwia sporządzenie spójnego treściowo sprawdzianu.

Uczeń jest zobowiązany do prowadzenia zeszytu, w którym uzupełnia notatki za czas swojej nieobecności. Powinien również posiadać teczkę/segregator na materiały i pomoce naukowe (głównie teksty źródłowe dostarczane przez nauczyciela). Nauczyciel oddaje sprawdzone prace pisemne w terminie dwóch tygodni.

Wymagania na ocenę:

- **celującą** – poszerzona znajomość tematów przewidzianych w programie, dobre opanowanie umiejętności dyskusowania, argumentacji i analizy, indywidualne zainteresowania, umiejętność formułowania własnych ocen i uzasadniania wniosków, aktywność na lekcji, pogłębiona i poprawna analiza problemów formułowanych w pracach pisemnych,
- **bardzo dobrą** – dobra znajomość tematów przewidzianych w programie, dobre opanowanie umiejętności dyskusowania, argumentacji i analizy, umiejętność formułowania własnych ocen i uzasadniania wniosków, aktywność na lekcji, poprawna analiza problemów formułowanych w pracach pisemnych,
- **dobrą** – znajomość tematów przewidzianych w programie, opanowanie umiejętności

dyskusowania, często odpowiednia argumentacja i analiza, umiejętność formułowania własnych ocen i w miarę precyzyjnego uzasadniania wniosków, aktywność na lekcji, poprawność strukturalna w pracach pisemnych,

- **dostateczną** – pobieżna znajomość tematów przewidzianych w programie, opanowanie umiejętności dyskusowania, choć często bez właściwej argumentacji i analizy, poprawność strukturalna w pracach pisemnych, choć bez właściwej argumentacji i analizy,
- **dopuszczającą** – znajomość najważniejszych zagadnień etycznych, podstawowa umiejętność dyskusji,
- **niedostateczną** – brak spełniania powyższych wymagań.

Poza powyższymi ocenami stosowane są również „plusy”, głównie za aktywność na lekcji i niektóre prace domowe, oraz „minusy” za nieprzygotowanie do lekcji, brak pracy domowej lub niepodjęcie działań obowiązkowych poleconych przez nauczyciela (trzy „plusy” stanowią ocenę bardzo dobrą, zaś trzy „minusy” – ocenę niedostateczną).

Jak poprawić ocenę semestralną/roczną?

Uczeń musi uzupełnić zaległe prace, zaliczyć sprawdziany lub poprosić o wyznaczenie prac dodatkowych i odrobić je w terminie ustalonym przez nauczyciela.

VIII. Uwagi końcowe

Program kompleksowy nauczania etyki na II, III i IV poziomie edukacyjnym, zaprezentowany powyżej jest efektem kilkuletniej pracy i doświadczeń w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum, studiów własnych i konsultacji z innymi etykami, filozofami, wychowawcami, pedagogami, psychologami, doradcami metodycznymi.

Realizacja programu wymaga od nauczyciela dobrego przygotowania filozoficznego, pedagogicznego, a także literackiego oraz ogólnokulturowego. Każdy, kto zechciałby skorzystać z tego programu nie musiałby oczywiście ortodoksyjnie trzymać się jego szczegółowych treści, raczej przeanalizować jego główne założenia, a następnie dostosować do nich przez siebie dobrane opowieści, bajki filozoficzne, teksty źródłowe, filmy, programy, mając na względzie fazy rozwoju młodego człowieka, potrzeby psychiczne, emocjonalne, intelektualne, a nawet środowiskowe zarówno jednostki, jak i grupy. Wszystkie te sfery człowieka pomiędzy IV klasą szkoły podstawowej a ostatnią szkołą ponadgimnazjalnej charakteryzuje niezwykle dynamizm i należy sobie to nieustannie uświadamiać, zwłaszcza przy doborze adekwatnych metod, form pracy, a nawet dostosowaniu poziomu języka.

W niektórych przypadkach dopuszczalne jest, że lekcje mogą mieć nawet bardziej charakter terapeutyczny i wychowawczy, niż ściśle etyczny. Nie wpływa to jednak niekorzystnie na sam przedmiot, stwarza po prostu możliwość do holistycznego ujęcia młodego człowieka jako osoby we wszelkich aspektach.

Poza tym, że lekcja z założenia powinna być dobrze przygotowana i przemyślana, nie należy zapominać o stworzeniu uczniom okazji do spontanicznych działań i wypowiedzi, do radosnego współtworzenia z grupą i nauczycielem tej lekcji. Czasami nauczyciel może w pewnym sensie „wycofać się”, aby ustąpić pola dzieciom i obserwować, czym to zaowocuje – efekty zazwyczaj są równie nieoczekiwane, co inspirujące.

Nauczyciel w żadnym wypadku nie może czuć się niewolnikiem programu i ramowego rozkładu zajęć, ale na pewno zachować czujność, elastyczność i otwartość na aktualne potrzeby uczniów, gotowość do podjęcia tematów trudnych, wynikających na bieżąco z życia uczniów i ich rodzin, szkoły, klasy, kraju, świata. Postawa nauczyciela – aktywna, twórcza, a zarazem refleksyjna stanowi warunek podstawowy i jeden z najważniejszych w drodze do osiągnięcia zamierzonych celów w nauczaniu etyki. Jednocześnie nauczyciel powinien unikać formułowania wniosków w sposób dogmatyczny, nie podlegający dyskusji (chyba, że dotyczy to rzeczy najdonioślejszych jak np. ochrona prawa do życia), aby otworzyć przed uczniami możliwość własnych przemyśleń, twórczych dociekań, poszukiwania rozwiązań; pobudzić i zmotywować z myślą o przyszłości, czyli wejściu w świat ludzi dorosłych z odpowiednim wyposażeniem etyczno-moralnym, jako gwarancją dobrego satysfakcjonującego życia.

X. Załączniki

ZAŁĄCZNIK NR 1

I. Podstawa programowa dla szkoły podstawowej

Cele edukacyjne

- Kształtowanie refleksyjnej postawy wobec człowieka, jego natury, powinności moralnych oraz wobec różnych sytuacji życiowych.
- Przygotowanie do rozpoznawania podstawowych wartości i dokonywania właściwej ich hierarchizacji.

Zadania szkoły

- Wspieranie uczniów w poszukiwaniu wartości.
- Ukazywanie uczniom konieczności doskonalenia samego siebie.
- Ukazywanie sensu praw i obowiązków, zasad i reguł, nakazów i zakazów obowiązujących w życiu społecznym.
- Uczenie szacunku dla siebie i innych.

Treści

- Poznawanie siebie, dostrzeganie cech indywidualnych własnych i najbliższych osób.
- Wyjaśnianie prawdziwego znaczenia własnych zachowań oraz ich przyczyn i konsekwencji.
- Człowiek jako osoba, godność człowieka.
- Przyjmowanie odpowiedzialności za siebie.
- Prawa i obowiązki, zasady i reguły postępowania.
- Uczestnictwo w grupie, porozumiewanie się z innymi.
- Wolność i jej różne rozumienie, autorytety i wzory osobowe.
- Praca i jej wartość dla człowieka.
- Uzasadnianie opinii, wydawanie sądów, kryteria ocen.

Osiągnięcia

- Dostrzeganie różnorodności postaw i zachowań ludzi.
- Rozpoznawanie swoich obowiązków wobec najbliższego otoczenia, rodziny i szkoły.

II. Podstawa programowa dla gimnazjum

Cele edukacyjne

- Kształtowanie refleksyjnej postawy wobec człowieka, jego natury, powinności moralnych oraz wobec różnych sytuacji życiowych.
- Rozpoznawanie podstawowych wartości i dokonywanie właściwej ich hierarchizacji.
- Podjęcie odpowiedzialności za siebie i innych oraz za dokonywane wybory moralne.

Zadania szkoły

- Uświadamianie ważnych problemów moralnych i sposobów ich rozwiązywania.
- Ukazywanie znaczenia zasad moralnych dla rozwoju osobistego człowieka, kształtowania się relacji między ludźmi oraz życia społecznego, gospodarczego i politycznego.
- Ułatwianie nawiązywania więzi z własną rodziną, krajem oraz jego kulturą, umożliwiających rzeczywiste otwieranie się na różnorodność kultur w otaczającym świecie.
- Umożliwienie rozwijania umiejętności prezentacji własnego stanowiska w dialogu z innymi i demokratycznego współdecydowania.

Treści

- Człowiek jako osoba; natura i godność człowieka.
- Rola i znaczenie sumienia w ocenie moralnej i dla wewnętrznego rozwoju człowieka.
- Samowychowanie jako droga rozwoju.
- Główne problemy współczesnej etyki.
- Człowiek wobec wartości; człowiek wobec cierpienia i śmierci.
- Moralność a religia, wiedza i polityka.
- Wskazania moralne w religii chrześcijańskiej.
- Wskazania moralne w innych religiach świata.
- Moralne aspekty stosunku człowieka do świata przyrody.
- Praca i jej wartość dla człowieka, znaczenie etyki zawodowej.

Osiągnięcia

- Dokonywanie wyboru wartości i tworzenie ich hierarchii.
- Rozstrzygnięcie wątpliwości i problemów moralnych zgodnie z przyjętą hierarchią wartości i dobrem wspólnym.
- Stosowanie zasad harmonijnego współistnienia i współdziałania ze środowiskiem społecznym i przyrodniczym.

III. Podstawa programowa dla liceum

Cele edukacyjne

- Rozwijanie wrażliwości moralnej.
- Kształtowanie rozpoznawania wartości moralnych oraz zdolności odróżniania dobra od zła.
- Dokonywanie trafnej oceny moralnej podejmowanych działań.
- Przyjmowanie odpowiedzialności za słowa i czyny.
- Podjęcie samokontroli i pracy nad sobą.

Zadania szkoły

- Uświadamianie istotnego znaczenia zasad i wartości moralnych w rozwoju osobowym człowieka, w kształtowaniu wzajemnych stosunków między ludźmi oraz w życiu publicznym.
- Kształtowanie rozumienia własnej indywidualności i chronienia osobowej tożsamości przed zagubieniem w kulturze masowej.
- Uświadamianie znaczenia samokontroli i konieczności pracy nad sobą dla osobowego rozwoju.
- Pomoc w kształtowaniu więzi z rodziną, ojczyzną i kulturą na gruncie przyjmowanych wartości.
- Pomoc w kształtowaniu relacji z otoczeniem, opartych o właściwą hierarchię wartości.

Treści nauczania

- Etyka a pozostałe dyscypliny filozoficzne i nauki szczegółowe. Moralność, ethos, prawo, obyczaje i styl życia.
- Ogólnofilozoficzne założenia etyki. Kwestie metaetyczne. Etyki religijne i świeckie.
- Teorie i szkoły etyczne. Koncepcje etyczne w nurcie filozofii klasycznej.
- Człowiek jako osoba i jego działanie. Etyczna analiza aktywności ludzkiej. Motywy podejmowanych decyzji.
- Cel i sens ludzkiej egzystencji. Hierarchie celów. Szczęście w życiu ludzkim. Rozwój moralny i duchowy człowieka jako osoby. Rola oddziaływań wychowawczych.
- Dobro moralne i wartości moralne. Hierarchia wartości. Wartości autoteliczne i instrumentalne. Konflikt wartości. Wartości wybierane i realizowane.
- Prawo moralne, imperatyw moralny, w tym prawo naturalne. Dekalog jako podstawa życia moralnego. Problem relatywizmu moralnego i sposoby jego przezwyciężania. Nienaruszalne prawa istoty ludzkiej.
- Wymiar moralny życia człowieka. Zdolność rozpoznawania wartości i powszechne dążenie do dobra. Świadomość moralna. Rola sumienia w prawidłowym rozwoju

wewnętrzny. Sądy i oceny moralne. Przykłady patologii w zakresie świadomości moralnej. Problem manipulacji. Obecność dobra i zła we współczesnej kulturze.

- Sprawności moralne. Samowychowanie.
- Przykłady współczesnych przejawów kryzysu moralnego i dylematów w zakresie wyborów moralnych oraz sposoby ich rozwiązywania na gruncie etyki chrześcijańskiej oraz innych koncepcji etycznych.
- Moralne aspekty pracy i różnych dziedzin życia publicznego. Etyki zawodowe. Przykłady kodeksów etycznych. Zagadnienie wszechstronnego i zrównoważonego rozwoju. Moralny wymiar stosunku człowieka do świata przyrody.
- Etyczny wymiar życia szkolnego. Umiejętność życia z innymi i dla innych. Uczciwość. Problem „ściągnięcia”. Wartości szczególnie cenione w życiu szkolnym.

Osiągnięcia

- Znajomość podstawowych pojęć i koncepcji etycznych.
- Umiejętność dokonywania etycznej analizy i oceny działań i decyzji własnych i innych.
- Znajomość podstawowych zasad i wartości etycznych w najważniejszych dziedzinach życia publicznego.
- Umiejętność dokonywania wyborów moralnych i podejmowania decyzji w świetle wartości moralnych i tworzenia hierarchii wartości.
- Umiejętność lepszego poznania siebie i rozwijania własnej tożsamości.

ZAŁĄCZNIK NR 2

Przykładowy scenariusz cyklu lekcji w klasie IV szkoły podstawowej

SCENARIUSZ CYKLU ZAJĘĆ Z ETYKI W KLASIE IV

„WOLONTARIAT I WOLONTARIUSZE”

CEL OGÓLNY: Kształtowanie wrażliwości społecznej oraz świadomości potrzeb ludzi chorych, pokrzywdzonych itp.

CELE OPERACYJNE:

1. Wiadomości – przyswojenie nowych terminów „*wolontariusz*, *wolontariat*”; ogólna orientacja w rodzaju i zakresie pracy wolontariuszy oraz pola działania wolontariatu w Polsce i na świecie.
2. Umiejętności – posługiwanie się nową terminologią we właściwych kontekstach; wykazanie znajomości specyfiki pracy wolontariusza; odróżnianie pracy wolontariusza od pracy przynoszącej korzyści materialne; znalezienie w dostępnych źródłach (rodzice, telewizja, Internet, itp.) informacji na temat wolontariatu zorganizowanego; przeprowadzenie wywiadu z wolontariuszem – formułowanie i zadawanie pytań, stawianie problemu, wyciąganie wniosków.
3. Postawy – empatia, współczucie, bezinteresowność.

METODY PRACY: Dyskusja swobodna i sterowana; prezentacja; przeprowadzenie wywiadu.

POMOCE DYDAKTYCZNE: Wycinki prasowe na temat wolontariatu; adresy stron internetowych; słownik, encyklopedia; nawiązanie przez nauczyciela odpowiednio wcześniej kontaktu z osobą pracującą w wolontariacie, chętną do uczestniczenia w spotkaniu, która opowie dzieciom o swojej pracy.

PRZEBIEG I LEKCJI: „Co to jest wolontariat?”

1. Nauczyciel wita klasę i nie zapisuje jeszcze tematu lekcji, ale opowiada o konkretnej sytuacji, w której niezbędna była praca wolontariuszy. Najlepiej do takiego wstępu posłużyć się przykładem dobrze znanym uczniom z prasy lub telewizji aktualnym wydarzeniem (finał Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, organizowanie Olimpiady w Atenach, tsunami, trzęsienie ziemi, zamach na WTC itp.); dla zilustrowania tematu pomocne będą dobrze dobrane wycinki prasowe z udziałem ochotników – tytuły, zdjęcia ukazujące pracę ochotników oraz służb specjalnych typu policja, straż pożarna,

- pogotowie ratunkowe, aby dzieci mogły zorientować się i rozróżnić, kto bierze udział w akcji obowiązkowo z racji zawodu, a kto jest dobrowolnym ochotnikiem. Na tym etapie nauczyciel nie używa słów kluczowych: *wolontariusz*, *wolontariat* (ok. 15-20 min.).
2. Nauczyciel zwraca się do uczniów o podanie 2-3 przykładów podobnych akcji z udziałem ochotników na rzecz ludzi znajdujących się w potrzebie (ok. 10 min.).
 3. Uczniowie z pomocą nauczyciela zbierają informacje z dotychczasowego etapu lekcji, wyciągają wnioski i próbują własnymi słowami zdefiniować taki rodzaj pracy, jaki wykonują wolontariusze. Nauczyciel zapisuje na tablicy najważniejsze pojęcia/hasła pomocne w konstruowaniu definicji np. ochotnik, z własnej woli, bez pieniędzy/zapłaty/wynagrodzenia, bezinteresownie itp. (ok. 5 min.).
 4. Nauczyciel pisze na tablicy temat lekcji, a następnie odczytuje ze słownika definicje słów *wolontariusz*, *wolontariat*. Uczniowie porównują definicję z własnymi uprzednimi ustaleniami, sprawdzają czy im się udało zbudować adekwatną definicję zawierającą wszystkie istotne cechy pracy wolontariuszy. W zeszytach zapisuje się definicję skonstruowaną przez uczniów, ewentualnie uzupełnioną elementami ze słownika (ok. 10 min.).
 5. Na zakończenie lekcji nauczyciel upewnia się, czy nowe pojęcia są już dla wszystkich zrozumiałe i przyswojone, prosząc 1-2 osoby o powtórzenie.
 6. Praca domowa: nauczyciel pisze na tablicy adresy stron internetowych, na których są zamieszczone informacje na temat wolontariatu, przypomina o korzystaniu z linków umieszczonych obok. Każdy uczeń przygotowuje, korzystając z dostępnych mu źródeł (dorośli, prasa, telewizja) krótką prezentację na temat pracy wolontariatu zorganizowanego – minimum 3 przykłady.

PRZEBIEG II LEKCJI: „Przykłady pracy wolontariuszy”

1. Powitanie i krótkie przypomnienie najważniejszych pojęć i ich znaczenia (ok. 5 min.).
2. Nauczyciel zapisuje temat lekcji i wyznacza po kolei uczniów do prezentacji.
3. Prezentacje uczniów według ustalonego porządku np. a) nazwa organizacji, b) nazwisko twórcy, c) na czym polega działalność i co jest głównym celem, d) wskazanie źródła informacji. Porządek czynności można zapisać na tablicy (ok. 30 min.).
4. Na tablicy i w zeszytach zostają zapisane wszystkie ważne informacje, przede wszystkim nazwy organizacji, imiona i nazwiska inicjatorów, twórców, animatorów wolontariatu zorganizowanego. Inni uczniowie mogą włączać się i uzupełniać prezentacje, jeśli posiadają więcej informacji na dany temat lub zadawać pytania. Nauczyciel pilnuje przebiegu prezentacji, dba o stworzenie dogodnej atmosfery, uzupełnia wypowiedzi uczniów i podsumowuje wskazując najważniejsze elementy, godne zapamiętania.
5. Zakończenie i podsumowanie: nauczyciel prosi uczniów o sformułowanie wniosków

dotyczących dobrodziejstwa wolontariatu na podstawie przykładów, które pojawiły się podczas prezentacji (ok. 5 min.).

6. Praca domowa: tabelka obopólnych korzyści płynących z pracy wolontariatu. Uzupełnianie tabelki (według wzoru poniżej) można zacząć wspólnie w klasie, co gwarantuje, że każdy uczeń zrozumie polecenie na podstawie przykładu; w domu musi natomiast dopisać przynajmniej po jednym punkcie (ok. 5 min.).

Wolontariusze	Podopieczni
– uczą się współczucia	– otrzymują pomoc w potrzebie

PRZEBIEG III LEKCJI: „Spotkanie i wywiad z wolontariuszem”

UWAGA! Konspekt zawiera opis autentycznej lekcji z udziałem pani Krystyny, która jest psychologiem klinicznym i pracuje jako wolontariuszka w hospicjum.

1. Powitanie i przedstawienie gościa.
2. Nauczyciel wyjaśnia gościowi, że dzieci uczestniczą w cyklu lekcji dotyczących wolontariatu i chciałyby się teraz dowiedzieć bezpośrednio na czym polega jej praca, po czym oddaje głos gościowi (ok. 5 min.).
3. Pani Krystyna opowiadała dzieciom kim jest, jak trafiła do Centrum Wolontariatu, a następnie do hospicjum. Wyjaśniła czym jest hospicjum, kim są pacjenci, dlaczego i w jakim stanie trafiają do hospicjum; jak wygląda dzień pacjenta w hospicjum i opieka nad nim ze strony personelu medycznego, rodziny pacjenta i wolontariuszy; jaki jest zakres obowiązków i kompetencji wolontariusza i czym różni się od pracy personelu medycznego. Pani Krystyna opowiedziała również o swoim pacjencie, którego odwiedza w domu i na czym polega jej praca w tym przypadku. Opowiadała o pomocy rodzinie chorego, również o wsparciu jej po odejściu chorego – wspólnym uczestnictwie w pogrzebie, modlitwie, spotkaniach wspomnieniowych itp. Poruszyła niezwykle trudny temat cierpienia i śmierci, podkreśliła iż rola wolontariusza polega przede wszystkim na współuczestnictwie, byciu obecnym przy pacjencie, aby nie pozostawał sam i miał świadomość tej obecności i bliskości drugiego człowieka (ok. 20 min.).
4. Dzieci słuchały mocno poruszone z wielkim zainteresowaniem, w absolutnym skupieniu i powadze, następnie zadawały gościowi pytania np. Czy wolontariusz w hospicjum musi mieć specjalne przygotowanie fachowe lub skończoną jakąś specjalną szkołę w tym kierunku (to był dobry moment, żeby wszystkim uświadomić i mocno podkreślić, że najistotniejsza jest sama **dobra wola i chęć** pomagania innym). Czy wszyscy pacjenci hospicjum są tak chorzy, że nie wyzdrowieją? Jakie to choroby? W jakim wieku są pacjenci? Czy są tam też dzieci i czy na pewno nie można im w żaden sposób pomóc? Jak długo przebywają w hospicjum? Jak pani

Krystyna trafiła do tego hospicjum, w którym pracuje? Czy była przy śmierci jakiegoś swojego podopiecznego? itd. (ok. 20 min.).

5. Podziękowanie i pożegnanie gościa.

SPRAWDZIAN NA ZAKOŃCZENIE CYKLU O WOLONTARIACIE

1. Kim jest wolontariusz? (uczeń powinien w odpowiedzi uwzględnić dwie zasadnicze cechy – chęć/wolę i bezinteresowność).
2. Podaj przykłady pracy wolontariatu zorganizowanego (miejsce na 5 nazw).
3. Opisz krótko (2-3) zdania na czym polega praca wolontariusza na wybranym przykładzie.

Przykładowy scenariusz cyklu lekcji w klasie I gimnazjum

TEMAT: KATEGORIA PRYWATNOŚCI I JEJ WYMIAR ETYCZNY

TREŚCI PROGRAMOWE:

Zrozumienie pojęć prywatności, czym jest, czy wszystkim przysługują równe prawa w ochronie prywatności, prywatność historycznie.

CELE LEKCJI:

1. Wiadomości: poznanie i zdefiniowanie terminu prywatność (definicja, poznanie kontekstu historycznego) anoreksja.
2. Umiejętności: zrozumienie pojęcia prywatności, ustosunkowanie się krytyczne wobec różnych kontekstów etycznych, w jakich może pojawić się kwestia prywatności, sformułowanie merytorycznie spójnej wypowiedzi dotyczącej tego zagadnienia, umiejętność oceny konkretnych sytuacji pod kątem ochrony prywatności.
3. Postawy: kształtowanie zrozumienia dla potrzeby prywatności, ustosunkowanie się wobec kwestii prywatności w sferze prywatnej i publicznej, przełożenie kwestii prywatności na etyczną ocenę zjawisk współczesnych.

METODY:

- problemowe – aktywizujące,
- burza mózgów.

FORMY PRACY:

- indywidualna,
- grupowa (w formie „burzy mózgów”).

PRZEBIEG LEKCJI:

Faza wprowadzająca:

Wprowadzenie terminu prywatności, wspólne sformułowanie jej definicji, określenie przestrzeni historycznej (10 min.)

Faza realizacyjna:

Wprowadzenie pierwszego przykładu do analizy – refleksja nad programem „Moment prawdy” – jak go oceniają, jakie dostrzegają problemy etyczne, jaki jest związek z kategorią prywatności (10 min.). Przejście do kolejnego przykładu – prywatność i osoby publiczne. Punktem wyjścia jest postać Ryszarda Kapuścińskiego i dyskusja wokół książki

„Kapuściński. Non Fiction”. Krótki rys o postaci Kapuścińskiego. Refleksja o roli biografii i ochronie prywatności osób znanych – wprowadzenie kontekstu historycznego (czy „odległość” w czasie zmienia nasz stosunek do tego, jak głęboko można ingerować w cudzą prywatność, jakie są tego przyczyny) (15 min.).

Przejdźcie na poziom ogólniejszy – ochrona osoby i jej bliskich, lecz nie „kłamstwo” w dobrej sprawie (5 min.).

Faza podsumowująca:

Podsumowanie treści lekcji, sformułowanie wniosków. Wskazanie różnicy między sferą publiczną i prywatną oraz kontekstem historycznym związanym z troską o dobro innych (bliskich) (5 min.).

SCENARIUSZ CYKLU 2 LEKCJI ETYKI W KLASIE II LO

PROWADZĄCY:

TEMAT: WSZYSTKO SIĘ MOŻE PRZYTRAFIĆ.

PODSTAWA PROGRAMOWA LO:

- Przyjmowanie odpowiedzialności za słowa i czyny.
- Podjęcie samokontroli i pracy nad sobą.
- Cel i sens ludzkiej egzystencji. Hierarchie celów. Szczęście w życiu ludzkim. Rozwój moralny i duchowy człowieka jako osoby.
- Umiejętność lepszego poznania siebie i rozwijania własnej tożsamości.

TREŚCI PROGRAMOWE:

Człowiek – istota fizyczna, posiadająca ciało (możliwości i ograniczenia wynikające z tego faktu); fizyczność i fizjologia człowieka; zdrowie/choroba; czas życia - młodość, starość; śmierć, umieranie, eutanazja; współczesne procesy przedłużające młodość, życie (operacje plastyczne, przeszczepy itp.); szczęśliwe życie według filozofów (np. wg Arystotelesa, Marka Aureliusza, Wł. Tatarkiewicza) a według reklam;

CELE LEKCJI:

1. Wiadomości

Uczeń:

- zna treść filmu, potrafi odtworzyć wydarzenia w porządku chronologicznym, dostrzegając logiczne związki przyczynowo-skutkowe,
- zna sylwetkę reżysera – M. Łozińskiego i jego dorobek artystyczny,
- zna i posługuje się terminami związanymi z różnymi koncepcjami szczęścia,

2. Umiejętności

Uczeń:

- potrafi określić gatunek filmowy (dokument) i jego cechy charakterystyczne,
- odróżnia wartość artystyczną od przesłania moralnego filmu,
- potrafi zanalizować i zinterpretować treść oglądanego filmu (analizuje pytania Tomaszka i odpowiedzi spotykanych przez niego osób),
- wyjaśnia relacje między poszczególnymi postaciami, potrafi je nazwać i wyciągnąć

wnioski o charakterze ogólnym,

- potrafi sformułować refleksję na temat filmu i jego przesłania uniwersalnego.

3. Postawy

Uczeń:

- z zaangażowaniem uczestniczy w dyskusji i wyraża swoje zdanie, dobierając właściwie argumenty,
- dba o kulturę i poprawność języka podczas budowania wypowiedzi ustnej i pisemnej,
- jest krytyczny, potrafi sformułować obiektywnie ocenić bohaterów filmu i wyrazić swoją opinię.

METODY:

- praca z tekstem kultury (oglądanie filmu),
- pogadanka,
- dyskusja kierowana.

FORMY PRACY:

- indywidualna,
- zbiorowa.

ŚRODKI DYDAKTYCZNE:

- film Marcela Łozińskiego pt. „Wszystko się może przytrafić” 1995,
- materiały dotyczące Marcela Łozińskiego.

PRZEBIEG I LEKCJI:

Faza wprowadzająca:

1. Czynności organizacyjne: sprawdzenie obecności, podanie tematu i przedstawienie celów lekcji.
2. Nauczyciel dokonuje wprowadzenia odwołując się poprzednich lekcji na temat czasu życia ludzkiego, hierarchizacji celów, różnych koncepcji szczęśliwego życia, poczucia spełnienia itp.
3. Nauczyciel krótko przedstawia sylwetkę Marcela Łozińskiego, rozdaje materiały pomocnicze, informuje o okolicznościach powstania filmu (np. o udziale syna reżysera). (ok. 4-5 minut).

Faza realizacyjna:

1. Nauczyciel prosi uczniów o zapisywanie w trakcie filmu pytań, które stawia Tomaszek.
2. Oglądanie filmu.

1995 - "Wszystko może się przytrafić" (produkcja polsko-niemiecka). Opowieść o życiu i śmierci, której bohaterem jest sześćoletni syn reżysera Tomaszek i starsi ludzie, spędzający czas na ławeczkach jednego z warszawskich parków. Jeżdżący na hulajnodze Tomaszek zadaje starym ludziom nadzwyczaj dorosłe, choć podstawowe dla człowieka pytania, a oni chętnie odpowiadają. Zderzenie wyobrażeń o przyszłości i życiu chłopca u progu życia i ludzi stojących u kresu. (Nagrody: 1995 - 41. MFFK Oberhausen, Wyróżnienie Jury Katolickiego, Nagroda Ministerstwa Kultury Nadrenii – Westfalii i Nagroda Międzynarodowej Federacji Klubów Filmowych [FICC], 25. Lubuskie Lato Filmowe, Łagów, Dyplom Honorowy i nagroda Klubu Kultury Filmowej w Zielonej Górze, 6. Bałtycki Festiwal Filmowy i Telewizyjny, Bornholm, Grand Prix i Nagroda Kodaka, 32. MFFK Kraków, Grand Prix "Złoty Smok" i nagroda FIPRESCI oraz nagroda miesięcznika FILM PRO, MFFK Oberhausen, Nagroda Klubów Filmowych FICC, Nagroda Specjalna Fundacji Kultury, Paszport "Polityki"; 1996 - 39. MFF San Francisco, Golden Spire w kategorii filmu dokumentalnego, Meksyk - nagroda Input; 1997 - World Television Festival, Tokio I nagroda w kategorii filmu dokumentalnego). (39 minut)

Faza podsumowująca:

1. Podzielenie się pierwszymi wrażeniami po obejrzeniu filmu. (ok. 1-2 minut)
2. Zadanie domowe: uporządkowanie notatek z lekcji.

PRZEBIEG II LEKCJI:

Faza wprowadzająca:

Czynności organizacyjne: sprawdzenie obecności, podanie tematu i przedstawienie celów lekcji. (ok. 3-4 minuty)

Faza realizacyjna:

1. Nauczyciel inicjuje dyskusję o filmie według następującego porządku:
 - tytuł i autor filmu,
 - gatunek filmu,
 - główna treść filmu,
 - bohaterowie filmu,
 - odniesienia do życia i własnych doświadczeń uczniów,
 - konfrontacja własnych marzeń z dzieciństwa oraz sposobu postrzegania świata i ludzi z rzeczywistością.

2. Wspólne sformułowanie kilku pierwszych wniosków i zapisanie ich na tablicy oraz w zeszytach. (ok. 5 min).

Faza podsumowująca:

1. Każdy uczeń indywidualnie zapisuje odpowiedź na pytanie: czego się dowiedziałem z filmu M. Łozińskiego oraz z dzisiejszej lekcji?
2. Propozycje pracy domowej:
 - Przeprowadzenie wywiadu z osobą starszą (dziadkowie, sąsiedzi itp.) na temat przebiegu ich życia. Należy posłużyć się podobnymi pytaniami, jak pytania Tomaszka, bohatera filmu. (Zapis w formie dowolnej: dyktafon, kamera)
 - Napisać recenzję filmu z uwzględnieniem wniosków płynących z dyskusji przeprowadzonej podczas lekcji.
 - Napisać esej inspirowany obejrzanym filmem i dyskusją przeprowadzoną na lekcji na temat: „Wszystko się może przytrafić”.

ZAŁĄCZNIK NR 5

Wykaz wybranych lektur dla nauczyciela

1. Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, PWN, Warszawa 1982.
2. Arystoteles, *Etyka wielka*, PWN, Warszawa 1977.
3. Bała M., *Filozofia w ćwiczeniach*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Pelplin 2003.
4. Bocheński O.I.M., *O patriotyzmie*, Wydawnictwo „Odpowiedzialność i czyn”, Warszawa 1989.
5. Bocheński O.I.M., *Podręcznik mądrości tego świata*, Wydawnictwo „Philed”, Kraków 1992.
6. Boziewicz Wł., *Polski kodeks honorowy*, Ossolineum, Wrocław 1990.
7. Brandt R. B., *Etyka. Zagadnienia etyki normatywnej i metaetyki*, WN PWN, Warszawa 1996.
8. Emerson R.W., *Natura*, Zielona Sowa, Kraków 2005.
9. Follerau R., *Księga miłości*, Fundacja Polska R. Follereau, Warszawa 2000.
10. Geier M., *Z czego się śmieją mądrzy ludzie – mała filozofia humoru*, TAIWPN Universitas, Kraków 2007.
11. Gogacz M., *Ku etyce chronienia osób*, Wydawnictwo „Pallotinum”, Warszawa 1991.
12. Hoff B., *Tao Kubusia Puchatka*, Rebis, Poznań 1993.
13. Hoff B., *Te Prosiaczka*, Rebis, Poznań 1993.
14. Hołówka J., *Etyka w działaniu*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2001.
15. Ingarden R., *Książeczka o człowieku*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1987.
16. Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.
17. Kołodziejczyk A. Czernierowska E., *Spójrz inaczej*, Wydawnictwo „Educatio”, Kraków 1993.
18. Lipman M., Sharp A.M., Oscanyan F.S., *Filozofia w szkole*, Wydawnictwa CODN, Warszawa 1996.
19. Murawski K., *Wyzwanie etyki*, PIW, Warszawa 1985.
20. *Narysuj mi prawa człowieka*, Wyd. Stowarzyszenie „Amnesty International” w Polsce, Gdańsk 1996.
21. Nicola U., *Filozofia, Świat Książki*, Warszawa 2006.

22. Nielsen K., *Wprowadzenie do filozofii*, Książka i Wiedza, Warszawa 1995.
23. Platon, *Dialogi*, Alfa, Warszawa 1995.
24. Ossowska M., *Etos rycerski i jego odmiany*, PWN, Warszawa 2000.
25. Ossowska M., *Normy moralne*, PWN, Warszawa 2000.
26. Schweitzer A., *Z mojego życia...*, PAX, Warszawa 1981.
27. Singer P.(red.), *Przewodnik po etyce*, Książka i Wiedza, Warszawa 2002.
28. Sobolewska A., *Cela. Odpowiedź na zespół Downa*, WAB, Warszawa 2002.
29. Szacki J., *Spotkania z utopią*, Iskry, Warszawa 1980.
30. *Świat, człowiek i wartości*, wybór tekstów, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1988.
31. Tatariewicz Wł. *O szczęściu*, PWN, Warszawa 2010.
32. Thoreau H. D., *Walden, czyli życie w lesie*, Dom Wydawniczy „Rebis”, Poznań 1999.
33. Tischner J., *Myślenie według wartości*, Znak, Kraków 1982.
34. Vopel K.W., *Sztuka opowiadania, sztuka słuchania – praktyczne wskazówki i ćwiczenia*, Wydawnictwo "Jedność", Kielce 2003.
35. Williams J.T., *Kubuś Puchatek i filozofowie*, Wydawnictwo "Rebis", Poznań 1998.